

Sjefen for de tyske okkupasjonstroppene, oberst Carl Maria von Beeren, og flere tyske offiserer møtte fram i formannskapslokalet på St. Peders plass ut på dagen 9. april 1940. Bildet viser tyskerne og byens ledende menn på verandaen med Petrikirken i bakgrunnen.

Fra venstre Paul Ingebretsen fra fylkesmannskontoret, senere fylkesmann i Rogaland, oberstløytnant M. Bernard, finansrådmann Bertram C. Middelhøth, varaordfører Ole Bergesen, formannskapssekretær Trygve Anda, fylkesmann John Norem, ordfører L.W. Hansen, oberst von Beeren, senere forfremmet til generalmajor, og trolig tysk konsulatsekretær Matthys

Foto: L.W. Hansens fotosamling, Stavanger byarkiv.

Okkupasjonsstyret i Stavanger

Bodil Wold Johnsen

Artikkelen starter med NS i Stavanger i 1930-årene som bakteppe for partiets og ledernes rolle i okkupasjonsstyret i Stavanger. Lokalpolitikken i Stavanger i de kaotiske aprildagene 1940 med det kommunale kriseutvalget er neste tema. Okkupasjonsstyret i Norge og hvordan det ble til, blir omtalt før overgangen til nyordningen i Stavanger. For resten av krigen er okkupasjonsstyret i Stavanger delt i tre perioder: krigsåret 1941, krigsårene 1942 og 1943 og siste del av krigen. Inndelingen sammenfaller med funksjonstiden til de tre ordførerne: Halvor Næs, Harry Høst og Wilhelm Andersen. Artikkelen avsluttes med kommunalordningen ved frigjøringen og gjeninntredelsen av bystyret som ble valgt i 1937.¹

75-års jubileet for frigjøringen er foranledningen til å skrive om okkupasjonsstyret i Stavanger 1940-1945. Samtidig er landssviksakene mot ordførerne som er oppbevart i Byarkivet, blitt tilgjengelig. Riksarkivet åpnet Landssvikarkivet for allmennheten 1. januar 2015. En arbeidsgruppe som hadde vurdert innsyn og taushetsplikt i arkivmaterialet knyttet til 2. verdenskrig, anbefalte i april 2014 at landssvikarkivet som hovedregel åpnes for offentlig innsyn i 2015. Arbeidsgruppen la vekt på bl.a. at det var 70 år siden frigjøringen og at arkivene har en helt spesiell interesse som kilder til en viktig del av vår historie.

Josef Terboven ble sendt til Oslo som Reichskommissar 24. april 1940 og fikk i oppdrag å nyordne det norske samfunnet. I en radiotale 25. september 1940 avsatte Terboven Konge og regjering, forbød alle politiske partier unntatt NS

og innsatte kommissariske statsråder som den norske grenen av okkupasjonsstyret. I løpet av det neste halve året ble nyordningen gjennomført i kommunene også. Det lokale selvstyret ble avviklet og erstattet med førerprinsippet. Ordføreren ble oppnevnt av Innenriksdepartementet. Partimedlemskap eller politisk tilpasning ble en betingelse for å bli ansatt i det offentlige. Offentlig ansatte ble avskjediget eller usaklig oppsagt for å gi plass til NS medlemmer.

Nazifiseringen av lokalstyret inkluderte også de kommunale bedriftene. To av disse, Stavanger elektrisitetsverk og Stavanger gassverk, var av strategisk betydning for okkupasjonsmakten. Det samme gjaldt den privateide Stavanger Telefonforretning, som kommunen hadde stor innflytelse over gjennom vedtektene. Disse tre bedriftene vil bli fulgt gjennom hele fremstillingen.

I mellomkrigstiden hadde de borgerlige partiene med Høyre i spissen lenge prioritert sparepolitikk og gjeldssanering foran en mer aktiv arbeidsløshetspolitikk og en sosialt utjevne skattepolitikk. Gjelden var blitt redusert fra 52,7 millioner til 40,2 millioner. Etter det stilltiende kriseforliket mellom de borgerlige partiene og Arbeiderpartiet hadde det blitt ført en forsiktig krisepolitikk fra 1934 til 1940. Denne hadde gjort det mulig å igangsette en rekke utbyggingstiltak som utvidelse av kaiene, utbygging av Elektrisitetsverket, modernisering av Gassverket, utvidelse av Kjøleanlegget, opparbeidelse av Sola flyplass, bygging av Teknisk skole og Krematorium. Utbyggingen hadde likevel ikke skjedd raskere enn at kommunen hadde holdt seg innenfor den eksisterende gjeldsrammen på ca. 40 millioner.

Stavanger har i likhet med flere andre norske byer sin egen okkupasjonshistorie. Trebindsverket *Stavangers historie under okkupasjonen* ble utgitt av Stavanger kommune i 1959-1964. I forordet til det 3. bindet *De lange årene 1940-1945* skriver forfatteren Knut Stahl at kommunens historie som sådan i krigsårene ikke er behandlet. Det har ligget utenfor oppdraget. Bindet inneholder likevel mye relevant informasjon om okkupasjonsstyret i Stavanger. Trygve Wyllers første bind *Aprildagene 1940* beskriver også lokalpolitikken i Stavanger i de kaotiske aprildagene. *Stavangers historie under okkupasjonen* er basert på et omfattende kildemateriale som er oppbevart i Stavanger byarkiv.

For nesten 50 år siden skrev jeg en hovedoppgave i historie om Nasjonal

Samling i Stavanger 1933-37. Analyse av kildematerialet viste sammenhengen mellom medlemskap i NS på 1930-tallet og under krigen. I historieverket *Stavanger mellom Sild og Olje* fra 1988 skrev jeg både om NS og om den økonomiske krisepolitikken i Stavanger fram til krigen. En artikkel om det lokale okkupasjonsstyret blir derfor en naturlig forlengelse av de to andre arbeidene mine.

Nils Tveitane leverte i 1995 en hovedfagsoppgave i historie med tittel «Kommunal nyordning i Stavanger 1941-45. Nazifisering, kollorasjon eller motstand?» Oppgaven har ikke vært offentlig tilgjengelig. Tveitane har heller ikke publisert noen artikkel om temaet. Han har velvillig gjort hovedfagsoppgaven tilgjengelig. Oppgaven inneholder opplysninger som supplerer kildematerialet i Byarkivet, og har vært nyttig for fremstillingen. Artikkelen «Norsk lokalforvaltning under førerprinsippet» av Svein Lorentzen i boken *Fra ide til dom*, og Magne Skodvins doktoravhandling *Striden om okkupasjonsstyret i Norge*, er de viktigste kildene om okkupasjonsstyret.

Nasjonal Samling i Stavanger i 1930-årene

Nasjonal Samling fikk ved kommunevalget i 1934 en spesielt sterk stilling i Stavanger. Partiet fikk hele 12.1% av stemmene og åtte representanter i bystyret. 2559 velgere gav sin stemme til NS, først og fremst misfornøyde høyrevelgere. Nasjonal Samlings lederskap med forankring i byens høyre-aktivistiske miljø og den profil disse lederne gav partiet, ble av betydning for den store oppslutningen NS fikk i Stavanger i 1934.²

I spissen for NS stod helt fra starten kjente og aktede borgere, akademikere og selvstendig næringsdrivende. Nøkkelpersoner i partiet var lege Halvor Næs og dr.ing. Gulbrand Lunde. Lege Halvor Næs var en kjent og aktet mann i Stavanger da NS ble stiftet. Politisk stod Halvor Næs tilsluttet Høyre og var tidligere medlem av Høyres bystyregruppe. Da Quisling startet NS, så Næs i dette en naturlig videreføring av de ideer som hadde preget de foreninger han hittil hadde arbeidet i, Grønlandslag og Fedrelandslag. Næs bidro til å gjøre partiet akseptabelt for en stor gruppe mennesker.³

Den person som ganske fort stod fram som fører, var Gulbrand Lunde. Lunde var født i 1901 i Fana og hadde studert i Tyskland. I 1925 vendte han tilbake til Norge med tysk doktorgrad i kjemi og ble ansatt ved Universitetet i Oslo. Han kom til Stavanger i 1929 som direktør og faglig leder for det nye

Lege Halvor Næs (1882-1951) var en kjent og aktet mann i Stavanger da NS ble stiftet i 1933. Næs bidro til å gjøre partiet akseptabelt for en stor gruppe mennesker. Under krigen på et tidspunkt da han ikke var medlem av NS, ble han av gode krefter presset inn i ordførerstillingen for å redde Stavanger kommune fra administrativt kaos. Foto: *Stavanger mellom Sild og Olje*, bind 2, s. 130.

Direktør Gulbrand Lunde (1901-1942) var som taler og skribent den norske nasjonalsosialismens ledende agitator i 1930-årene.

Bildet viser Gulbrand Lunde sammen med Vidkun Quisling under partiets riksmøte i Stavanger 1935. Foto: *Stavanger mellom Sild og Olje*, bind 2, s. 131.

Hermetikkindustriens laboratorium, som var tegnet av hans far, den kjente Bergensarkitekten Sigurd Lunde. Politisk var han imidlertid et helt ubeskrevet blad da han i en alder av 32 år kastet seg åpent og heftig inn i kampen for Nasjonal Samling. Han var partiets åndelige leder, villig til å ofre både tid og penger på partiet. Med sin intellektuelle kapasitet, sin ærgjerrighet og sosiale prestisje kom han til å bety svært mye for den uventet sterke tilslutningen NS kom til å få i Stavanger.⁴ Gulbrand Lunde var som taler og skribent den norske nasjonalsosialismens ledende agitator i 1930-årene ifølge historiker Hans Fredrik Dahl.⁵

Det var først og fremst Halvor Næs og Gulbrand Lunde som representerte NS i byen som utad. Rundt disse to dannet det seg en gruppe menn, som til sammen utgjorde partiets ledersjikt. Byrettsdommer Hakon Benneche og tannlege Johan Forsberg tilhørte kretsen rundt Næs. Arkitekt Valdemar Hansteen og stadskjemiker Frithjof Grude hørte til i kretsen rundt Gulbrand Lunde. Politibetjent Karl O. Karlsen var typisk representant for det sosiale sjiktet som var best representert i partiet, nemlig middelklassen.⁶

Gulbrand Lundes ærgjerrige mål var at Stavanger skulle bli den første avdeling som skaffet byen flertall. Hele byen skulle omvendes, og Stavanger skulle bli «Norges München». Foran kommunevalget presenterte NS seg først og fremst som et livssynsparti med en sterk nasjonal-religiøs profil. Like etter valget fikk partiet en klarere nazistisk profil.⁷

I bystyreperioden 1935-37 fikk NS med sine 8 representanter mellom de borgerliges 30 og sosialistenes 30 en vippeposisjon, som ville kunne endre politikken på vesentlige områder. Det viste seg snart at NS kun ble et haleheng til Høyre. I samme retning virket Arbeiderpartiets regjeringdannelse etter kriseforliket med Bondepartiet, noe som sterkt underminerte NS sin agitasjon. Når NS sin inntreden i lokalpolitikken mislyktes så totalt, var det dypere sett en følge av den tilnærmingen som hadde funnet sted mellom Arbeiderpartiet og de borgerlige partiene før NS kom inn i bystyret i 1935. Ved dette stilltiende kriseforliket hadde de etablerte partier tatt bort grunnlaget for ekstreme løsninger i Stavanger. Velgerne forlot i stor grad NS ved Stortingsvalget i 1936, og partiet ville ikke en gang stille liste ved kommunevalget i 1937.⁸

Arbeiderpartiets sterke mann i perioden var paraplymaker Johs. Johnsen.

Andre nøkkelpersoner var lektor Gustav Natvig Pedersen og eiendomsmegler Magnus Karlson. Ved kommunevalget i 1934 ble Venstre det største borgerlige partiet og fikk ordførervervet. Disponent Birger Pedersen, eier av Holmeegenes gartneri og Venstres dominerende politiker i perioden, satt imidlertid kun ett år som ordfører. Boktrykker M. M. Michaelsen overtok for resten av perioden. Ved kommunevalget i 1937 ble Høyre igjen det største borgerlige partiet, og konsul L.W. Hansen ble ordfører.⁹

Lokalpolitikken i Stavanger april dagene 1940

Det tyske angrepet på Norge tirsdag 9. april 1940 kom overraskende uten forutgående krigserklæring. Statsmaktene var helt uforberedt på angrepet. Det samme gjaldt de lokale myndigheter i Stavanger. I formiddagstimene kom det melding fra Sola om at tyske fallskjermssoldater var sluppet ned på flyplassen, som stod ferdig i mai 1937. Angrepet på Sola flyplass og Stavanger var et av historiens første med fallskjermjegere. Midt på dagen marsjerte tyske tropper mot byen. Uten sivil eller militær motstand fra norsk side tok tyskerne kontroll og kommando over kringkastingen, postkontoret, telegrafene, telefonen, jernbanen, gassverket, havnekontoret, tollboden og politikammeret.¹⁰ Klokken 14 var byen lagt under tysk militærkontroll.¹¹

Fylkesmann John Norem hadde i formiddagstimene 9. april kontaktet byens ordfører, L. W. Hansen, og noen timer senere satt de i møte i formannskapslokalet hvor også varaordfører Ole Bergesen deltok. Fra politikammeret kom det beskjed om at en tysk oberst hadde møtt fram og ønsket å tale med byens ledelse. Like etter møtte sjefen for de tyske okkupasjonstroppene, oberst von Beeren, og flere offiserer fram i formannskapslokalet.¹² For obersten og hans menn gjaldt det først og fremst å holde oppe den normale virksomheten i byens administrasjon.¹³ Om kvelden samlet fylkesmann Norem en del av byens ledende menn med ordfører L.W. Hansen og finansrådmann Bertram C. Middelthon i spissen i sitt hjem i Munkehagen til rådslagning. De var opptatt av trusselen om militære ødeleggelser og sivilt kaos. Byen var helt isolert.¹⁴

Gjestelisten for Victoria Hotel viser at de tyske offiserene sjekket inn på hotellet 9. april.¹⁵ De tyske troppene ble innkvartert på byens skoler. Kampen, St. Svithun og Solvang ble tatt i bruk som forlegning allerede om ettermiddagen og kvelden 9. april. Neste dag ble Kongsgård og Våland rekvirert. Tyskerne gjorde Kongsgård om til hovedkvarter for Wehrmacht samme dag. I de følgende dagene rekvirerte tyskerne de fleste gjenværende

Fylkesmann John Norem (1888-1976) var ordfører i Stavanger 1922-1924 og stortingsmann 1925-1933. Han ble utnevnt til fylkesmann i 1932, og spilte en viktig rolle i april dagene 1940. Norem ble avsatt som fylkesmann sommeren 1941 som et resultat av en sentral utskiftningsstrategi. Ved frigjøringen gjeninntreide han i stillingen og oppnevnte kommunenes ordførere i overgangstiden.

Foto: Stavanger byarkiv.

Finansrådmann Bertram C. Middelthon (1879-1961) var ordfører i Stavanger 1920-1922. Middelthon trakk seg fra partipolitikken da han ble borgermester, senere finansrådmann, fra 1922 til 1946. Han ble avskjediget som finansrådmann sommeren 1941.

Foto: Stavanger byarkiv

stavangerskolene til bruk som forlegninger. Tyskernes rekvirering av byens skoler virket helt lammende på undervisningen.¹⁶

Om kvelden 9. april proklamerte Vidkun Quisling i radio at regjeringen Nygaardsvold hadde trådt tilbake, og at den nasjonale regjering hadde overtatt regjeringsmakten med Vidkun Quisling som regjeringssjef og utenriksminister. Videre nevnte han flere navn på personer som var med i denne regjeringdannelsen, blant dem Gulbrand Lunde.¹⁷ Mange av disse var det

Konsul L.W. Hansen

Skipsreder Ole Bergesen

Bankdirektør Johs. Johnsen

umulig å få tak i siden rikstelefon og telegraf var stengt. Den 10. april deponerte Gulbrand Lunde en erklæring til Vidkun Quisling på fylkesmannens kontor om at han ikke kunne motta noen utnevning til statsråd i Quislings regjering uten kjennskap til «foreliggende forhold og omstendigheter». Erklæringen ble medundertegnet av to vitner. Arkitekt Valdemar Hansteen som hadde vært medlem av NS sin bystyregruppe, var det ene vitnet. Arkitekt Hansteen tok den 9. april et saklig og personlig brudd med partiet og partifeller.¹⁸

I Stavanger var det allerede høsten 1939 vedtatt at finansutvalget skulle kunne treffe bindende avgjørelser på formannskapetets vegne i alle saker hvor øyeblikkelige avgjørelser var nødvendig. Dette kommunale kriseutvalget

skulle forhindre forvaltningsmessig kaos. Ordfører L. W. Hansen var formann. Øvrige medlemmer var varaordfører Ole Bergesen, daværende bankdirektør Johs. Johnsen, eiendomsmegler Magnus Karlson og boktrykker M. M. Michael -sen.¹⁹ Det kommunale kriseutvalget arbeidet under stort press med daglige møter. Fra 1. mai ble rådmannsstillingen dubleret. Distriktssekretæren i Norsk Arbeidsgiverforening, Trygve Kleppe fikk stillingen som «kriserådmann», og skulle først og fremst ha kontakt med de tyske militære. Stavanger formannskap hadde allerede høsten 1939 oppnevnt banksjef John G. Myhre

Eiendomsmegler Magnus Karlson

Boktrykker M. M. Michaelsen

som formann i Stavanger kommunale forsyningsnemnd. Han ledet forsyningsnemnden under hele okkupasjonen.²⁰

Havnen, Gassverket, Elektrisitetsverket og Telefonforretningen

For tyskerne var det viktig å sikre seg kontroll over havnen og energiforsyningen. Det ble straks opprettet et havnekontor på Tollboden som ble sete for tysk kontroll med all militær og sivil sjøtrafikk. Den første sjefen for havnekontoret, Korwettenkapitän Tierfelder, var kommet til Stavanger før 9. april og hadde bodd på Grand hotell som tilknyttet det tyske konsulatet. For hele operasjonen var det livsviktig at tyske skip med militære tropper og utstyr kunne legge til kai og losse i Stavanger.²¹ Havnen var ifølge havneloven av 1933 blitt egen etat i kommunen, med et sterkt selvstyre, men likevel et be-

Det kommunale kriseutvalget skulle forhindre forvaltningsmessig kaos og hadde daglige møter. Ordfører L. W. Hansen var formann. Øvrige medlemmer var varaordfører Ole Bergesen, bankdirektør Johs. Johnsen, eiendomsmegler Magnus Karlson og boktrykker M. M. Michaelsen.

Konsul L.W. Hansen (1879-1953) var ordfører fra 1938. Han ledet det siste bystyremøtet 23. desember 1940 før den kommunale nyordningen. Ordfører L.W. Hansen ble spurt om han var villig til å fortsette, men han avsa. Ved frigjøringen overtok konsul L.W. Hansen sitt gamle verv som ordfører. Den midlertidige ordningen medførte utvidet myndighet ved at ordføreren overtok formannskapets gamle funksjoner. Ved gjeninntredelsen av bystyret som ble valgt i 1937, ba han seg entlediget fra vervet som ordfører og ba seg fritatt fra sine øvrige funksjoner.

Skipsreder Ole Bergesen (1891-1955) var varaordfører fra 1938. Ved gjeninntredelsen av bystyret som var valgt i 1937, rykket Ole Bergesen opp som ordfører.

Bankdirektør Johs. Johnsen (1892-1959), tidligere paraplymaker, var Arbeiderpartiets sterke mann før krigen. Han var formann i lysverksdireksjonen, men ble skiftet ut i 1941. Han fikk meldeplikt i Stavanger, men ble senere arrestert og satt på Grini til krigen sluttet. Johs. Johnsen ble gjenoppnevnt som formann i lysverksdireksjonen av det midlertidige bystyret 25. mai 1945. Johs. Johnsen ble valgt til ordfører i november 1945 i det første kommunevalget siden 1937. Han ble i 1946 finansrådmann etter Bertram C. Middelhøen.

Eiendomsmegler Magnus Karlson (1880-1966) hadde en lang politisk løpebane og kom inn i bystyret allerede i 1907. Magnus Karlson var ordfører 1946-1953.

Boktrykker M. M. Michaelsen ble varaordfører da Venstre ble det største borgerlige partiet ved kommunevalget i 1934. Han rykket opp som ordfører da Birger Pedersen trakk seg etter ett år.

Foto: Stavanger byarkiv

Den første sjefen for havnekontoret, Korvettenkapitän Tierfelder, var kommet til Stavanger før 9. april og opprettet straks etter okkupasjonen et havnekontor på Tollboden. For hele operasjonen var det livsviktig at tyske skip kunne legge til kai og losse i Stavanger. Bildet over viser lossing av tyske tropper og utstyr på Strandkaien. Bildet på motstående side viser lossing på Skansekaiaen.

Foto: Stavanger byarkiv

tydelig avhengighetsforhold til vertskommunen og staten. Havnefogden var statstjenestemann, men underlagt havnestyrets myndighetsområde.

Havnefogden og havnestyret ble avsatt under krigen. Den tyske havnekapteinen og en havnenemnd under ledelse av en havneformann, overtok ledelsen av havnen.²²

Den 9. april 1940 hadde Stavanger gassverk nettopp losset et skip med ca. 5800 tonn kull fra Amerika og hadde da på lager ca. 7000 tonn, som tilsvarte $\frac{3}{4}$ års normalt forbruk. Ved 14-tiden kom en tysk tropp på ca. 20 mann marsjerende til Gassverket, og anbrakte straks to luftvernsmitraljøser på taket av det nye, høye retorthuset som stod ferdig i 1937. De hadde ordre om ikke å blande seg inn i driften av Gassverket, men la beslag på arbeidernes spiselokale og innrettet der et vaktrom, mens luftvernsmitraljøsene ble holdt

bemannet dag og natt på taket. Etter troppens oppførsel å dømme var bruken av retorthuset planlagt på forhånd. Den tyske bedriften som hadde bygget retorthuset, hadde sannsynligvis gitt de militære myndigheter et vink om at det egnet seg godt til formålet.²³

Stavanger kommune hadde kjøpt Gassverket i 1899, samme året som bystyret hadde vedtatt å bygge kraftverk i Oltedal. Etter århundreskiftet satset Stavanger kommune først og fremst på lønnsom drift av Gassverket og utvidelse av dette. Utbygging av elektrisitetsverk måtte vente til fordel for driften av byens gassverk. Først i 1909 kom strømmen til Stavanger. Etter at kommunen overtok Gassverket, steg forbruket raskt.²⁴ Gassforbruket økte også etter at strømmen kom. I husholdningene ble gassen i hovedsak brukt til koking og varmtvannsberedere, mens elektrisiteten ble brukt til belysning. På

1930-tallet økte gass-salget fortsatt både til industri og husholdninger.²⁵ Kulltilførselen til gassverkene ble under krigen overtatt av Statens monopolselskap, A/S Norsk Brenselsimport. Første ladning kom fra Tyskland i september 1940, og beholdningen kom igjen opp i 7000 tonn.²⁶

For Stavanger elektrisitetsverk forløp dagen rolig. Fra kontoret som den gang holdt til i Løkkeveien 128, gamle Sandviken skole, kunne de ansatte se at tyske soldater hadde besatt Gassverket og hadde satt opp vaktposter på gasskjelen. Tyskerne måtte da forventes å ville innfinne seg på Elektrisitetsverket. Men tyskerne passerte kontoret og fortsatte ned til Lilleborg fabrikker.²⁷ Frederik Nannestad som hadde vært driftsbestyrer av Stavanger elektrisitetsverk siden starten i 1909, døde kort tid før okkupasjonen, og Vilhelm Holdt-Aanensen fungerte som driftsbestyrer. Holdt-Aanensen var utdannet elektroingeniør fra universitetet i Liege, begynte i 1911 i Stavanger elektrisitetsverk og ble driftsingeniør i 1917. Direksjonen ansatte Holdt-Aanensen som driftsbestyrer 25. mai 1940.²⁸

Brannen på Storhaug skole som følge av at et engelsk fly ble skutt ned 11. april, var en påminnelse om at det samme kunne skje med den store trebygningen som huset Elektrisitetsverkets kontorer like ved Gassverket. Elektrisitetsverket flyttet kontoret til Frimurerlosjen, Løkkeveien 8 som var en solid steinbygning med fasade i granitt.²⁹ I et møte i formannskapet torsdag 11. april fikk Holdt-Aanensen opplyst at tyskerne stilte krav om sikring av strategiske private og kommunale bedrifter. På møtet deltok representanter for næringslivet og etatsjefer sammen med fylkesmann, ordfører og finansrådmann. De ansvarlige ved kraftstasjonene ble pålagt å sørge for at det ikke ble utøvd hærverk og om nødvendig bruke våpen.³⁰ Under krigshandlingene satte de norske militære styrkene kraftstasjonene i Oltedal, Oltesvik, Maudal og Flørli ut av drift 17. april. Elektrisitetsverkets ledelse følte sterkt ansvar for å sørge for tilstrekkelig strøm til befolkningen. Straks krigshandlingene var over, ble arbeid med å utbedre skadene satt i gang.³¹

En tysk bevæpnet avdeling tok 9. april som nevnt også kontroll over det nye Telefonbygget i Kannik som var blitt reist i årene 1938-1939. Bygget rommet ny automatisk hovedsentral for Stavanger og administrasjonskontorer. Tyskerne innfant seg på driftsbestyrer Sigurd Indrehus sitt kontor og forlangte at samtlige sentraler skulle holdes i full ordinær drift, og at ingen del av sentraler eller anlegg for øvrig måtte ødelegges. Til å begynne med var de

tyske krav på telefonabonnement beskjedne, men etter hvert la tyskerne beslag på opptil 400 telefonnummer.³²

Okkupasjonsstyret i Norge

I doktoravhandlingen, *Striden om okkupasjonsstyret i Norge*, skriver Magne Skodvin at to hendelser grep avgjørende inn i den politiske utviklingen i Norge den 9. april 1940. Den ene var senkingen av Blücher i Drøbaksundet tidlig om morgenen, som berget handlefrihet for Konge og regjering. Den andre var Quislings kuppforsøk, som aktiverte og utløste store motsetninger.³³

For den politiske siden av aksjonen mot Norge hadde Tyskland helt andre planer enn å sette inn Quisling. Den politiske nyordningen skulle settes i verk gjennom den lovlige norske regjeringen, og derfor måtte denne straks settes under press.³⁴ Senkingen av Blücher forsinket den tyske fremrykkingen mot Oslo og lot kongen og regjeringen slippe unna. Regjeringen avviste tyskernes ultimatum enstemmig og uten diskusjon. Ny norsk avvisning på Elverum gjorde slutt på alle tyske tanker om å få til en ordning med regjeringen. Nå gjaldt det ifølge Skodvin å fange eller ta livet av kongen og hans råd.³⁵

Quislings kuppforsøk mislyktes, og tyske spesialutsendinger fra Berlin kom til Oslo for å ordne opp. Samtidig ble det gjort norske forsøk på å få i stand et kriseorgan i de okkuperte områdene. Dette førte til at Administrasjonsrådet ble etablert 15. april. Rådet ble formelt oppnevnt av Høyesterett.³⁶ To hensyn lå bak etableringen av Administrasjonsrådet: opprettholde ro og orden og bli kvitt kuppmakeren Quisling.³⁷

Sendemann Curt Bräuer og hans rådgivere håpet å kunne utvikle Administrasjonsrådet til et regjeringsutvalg, mens Høyesterettsjustitiarius Paal Berg var klar på at det bare var et forvaltningsorgan, og ville ha det godkjent av Kongen. Bräuer slo da inn på et dobbeltspill, og i meldinger til Berlin kalte han rådet et regjeringsutvalg. Den 17. april tok Kongen i statsråd standpunkt til Administrasjonsrådet, og kunngjorde at Administrasjonsrådet aldri kunne bli regjering og at rådet ikke hadde rettsgrunnlag i norsk lov.³⁸ Da Hitler oppdaget sammenhengen, var Bräuers diplomatiske karriere over, og han ble sendt til fronten som reserveoffiser.³⁹ Noe helt nytt måtte komme som okkupasjonsstyre.⁴⁰

Hitler sendte Josef Terboven til Oslo som Reichskommissar 24. april. Han bygde opp sitt eget embetsverk, Reichskommissariat für die besetzten Gebiete Norwegens. Administrasjonsrådet fungerte inntil videre som et indre norsk forvaltningsorgan under tysk tilsyn.⁴¹ Okkupasjonsstyret i Norge bestod av en tysk og en norsk gren. Det fysiske maktgrunnlaget for det tyske okkupasjonsstyret var Wehrmacht, som etter hvert talte 350 000 mann. I tillegg kom SS og politiet. Reichskommissar med administrasjonen var den tyske siviladministrasjonen. Den politiske makten var samlet i Reichskommissariat, dvs i praksis hos Terboven personlig. Han stod rett under Hitler, på samme nivå som en tysk Reichsminister. Terboven tilkjente seg samme makt i Norge som Hitler hadde i Tyskland. Hans oppdrag var å ivareta de tyske interessene i Norge. Embetsverket hans holdt til på Stortinget, mens han selv bodde på Skaugum.⁴² Reichskommissariat var til stede i de store byene, og i Stavanger var kontoret i Handelens Hus. Fra 1943 disponerte Reichskommissar, Dienststelle Stavanger så godt som hele Handelens Hus. Et av Handelsforeningens biljardbord fant veien til Terboven på Skaugum.⁴³ Terboven bygde opp en mangesidig stab som skulle kunne føre tilsyn med alle sider av norsk politikk, nærings- og kulturliv. Han vraket Quisling som politisk støttespiller.⁴⁴

Sommeren 1940 ble det ført forhandlinger mellom Reichskommissar og presidentskapet i Stortinget om et Riksråd til å avløse Administrasjonsrådet, men forhandlingene ble brutt 18. september.⁴⁵ I en radiotale 25. september 1940 avsatte Terboven Konge og regjering, oppløste Administrasjonsrådet og forbød alle politiske partier unntatt NS. Han innsatte et kommissarisk råd med 13 kommissariske statsråder som den norske grenen av okkupasjonsstyret. «Det norske folk har nå bare en vei å gå, og den fører over NS», sa Terboven. Terbovens tale ble trykt som brosjyre og kom ut i stort opplag under tittelen «Nyordningen i Norge».⁴⁶ Som reaksjon på Terbovens tale skrev redaktør Trond Hegna i Stavangeravisen «1ste Mai» sin legendariske lederartikkel 28. september: *Ingen nordmann til salgs*. Avisen ble straks stoppet av tyskerne og redaktøren arrestert. Men ordene ble stående som en ildsøyle for resten av krigen, skriver Natvig-Pedersen.⁴⁷

En tysk tropp besatte 9. april Gassverket og plasserte luftvernsmitraljøser på taket av det nye retorthuset. Til høyre for gasskjelen ses den store trebygningen, gamle Sandviken skole, som huset Elektrisitetsverkets kontorer. De ansatte så at tyskerne bare passerte Elektrisitetsverket og fortsatte ned Løkkeveien til Lilleborg fabrikk.⁴⁷
Foto: Stavanger byarkiv

Handelens Hus stod klart i 1937. Reichskommissariat var til stede i de store byene, og i Stavanger var kontoret i Handelens Hus. Terboven bygde opp en stab som skulle føre tilsyn med alle sider av norsk politikk, nærings- og kulturliv. Fra 1943 disponerte Reichskommissar, Dienststelle Stavanger så godt som hele Handelens Hus. Ved frigjøringen ble kontorene overtatt av den allierte overkommando.

Foto: Stavanger byarkiv

Ti av de kommissariske statsrådene var NS folk. Blant disse var Albert Viljam Hagelin (Innenriks), Ragnar Sigvald Schanche (Kirke- og undervisning), Sverre Parelius Riisnæs (Justis), Jonas Lie (Politi) og Gulbrand Lunde (Folkeopplysning og kultur). På de tunge fagområdene ble det satt inn uavhengige fagfolk. Terboven sikret seg at forsyningsdepartementet, finansdepartementet og handelsdepartementet med industri, håndverk og fiske, ikke kom på NS-hender.⁴⁸ De kommissariske statsrådene fikk lite reell makt. De var et kollegium uten formann. De kunne ikke handle på egen hånd, men måtte forholde seg til vedkommende avdeling i Reichskommissariat. Det tyske tilsynet var aktivt og strengt. Quisling var ikke medlem av rådet.⁴⁹

Førerprinsippet ble gjennomført i kommunestyrene i det første halvåret etter nyordningen. Alle verv hvor det tidligere satt folkevalgte, skulle utpekes

ovenfra. Ordfører ble oppnevnt av Innenriksdepartementet. Partimedlemskap eller politisk tilpasning ble en betingelse for å bli ansatt i det offentlige. Terboven innprentet at partiet måtte gjennomføre en systematisk politisk vurdering av offentlige tjenestemenn. NS opprettet et kontor for personale i offentlig tjeneste, NSPOT, som også hadde lokalt kontor i Stavanger. Søkere til stillinger måtte opplyse om politisk holdning og eventuelt partimedlemskap.⁵⁰

Den 25. september 1941, på ettårsdagen sin, fikk de kommissariske statsrådene tittel minister, uten at det gjorde noen nevneverdig praktisk forskjell.⁵¹ Ved statsakten 1. februar 1942 ble Quisling ministerpresident og leder for den nasjonale regjeringen. Quisling hadde lenge trodd at dette skulle bli hans endelige maktovertakelse. I virkeligheten var det bare politisk kosmetikk. Makten satt fremdeles hos Terboven.⁵² Nyordningen som kom i stand 25. september 1940, ble stående uten avgjørende endringer til krigen sluttet.⁵³

Terboven fant ikke NS skikket til å spille noen politisk rolle. Allerede ved første møte fikk han et helt negativt inntrykk av Quisling. Dette inntrykket festet seg og ble en viktig faktor i Terbovens norske politikk. Han så at som politisk makker var NS ikke et aktivum, men en stein om halsen. Viljen var god, men evnene skrøpelige. Slik vurderte Terboven de norske partifolkene.⁵⁴

Overgang til nyordningen i Stavanger

I hele april var Rogaland isolert, men etter månedsskiftet kom de lokale myndighetene i kontakt med Administrasjonsrådet. Det var fortsatt kriseutvalget med ordfører L.W. Hansen som formann som håndterte problemene, mens forsyningsnemnden overtok ledelsen over forsynings- og rasjonerings tiltak. Ordfører L.W. Hansen gav 10. mai pressen en orientering om kriseutvalgets arbeid disse hektiske ukene. Oversikten over den finansielle utviklingen viste at folk hadde betalt skatten under krisen.⁵⁵

Stavanger bystyre holdt 30. mai sitt første møte etter krigsutbruddet. Den kommunale administrasjonen hadde vært intakt. Skatteinngangen hadde vært forbausende god. Likevel hadde kommunen måttet gå til drastiske nedskjæringer i lønnsutbetalinger og forsorgshjelp.⁵⁶ Administrasjonsrådet henstilte sommeren 1940 kommunen om å inndra kriseutvalget. Bystyret besluttet å stryke navnet, men overførte fullmakten til finansutvalget. Det

kommunale styret kom tilbake til sitt normale leie etter sommeren 1940.⁵⁷ Stavanger bystyre holdt tre møter sommeren og høsten: 11. juli, 30. oktober og 19. desember. De viktigste sakene var regulerings- og budsjettsaker. På julemøtet ble ordfører L.W. Hansen hyllet for den kloke, faste og fryktløse holdning han hadde vist. Julemøtet var det siste som ble holdt av folkevalgte tillitsmenn.⁵⁸

Førerprinsippet ble som nevnt gjennomført i kommunestyrene i det første halvåret etter nyordningen. Natvig-Pedersen skriver at dette preget stemningen i byen. Folk gikk og ventet på det store oppgjøret som måtte komme med gjenstridige embets- og tjenestemenn og med bystyret som representant for folkestyret i motsetning til førerprinsippet.⁵⁹ Gjennom det nyopprettede Innenriksdepartementet ble nyordningen av lokalforvaltningen gjennomført etappevis. I oktober kom det tre forordninger om tjenestestillinger og en forordning om kommunal forvaltning. Stillingsforordningene gjaldt rådmenn, kommunerevisorer og øvrige kommunale tjenestemenn. Forvaltningsforordningen berørte kommunale ombud. Ved hjelp av forordninger kunne NS foreta utskiftninger i offentlige tjenestestillinger og i kommunale ombud.⁶⁰

Bertram C. Middelthon var finansrådmann i Stavanger. Han hadde vært borgermester siden 1922 og fikk i 1937 tittelen finansrådmann. Middelthon fortsatte inntil videre som finansrådmann. Forordningen om kommunerevisjonen fikk ingen betydning for ansettelse i Stavanger idet det ikke ble ansatt noen NS medlemmer under krigen. Kommunerevisjonen praktiserte en saklig og konsekvent linje under ansvarshavende revisor Njål Njølstad.⁶¹ Stavanger skolestyre ble avsatt 11. desember 1940 med hjemmel i forvaltningsforordningen. Lærer Einar Hviding, som var nyinnmeldt i NS, ble satt inn som ny formann. Hviding hadde lang fartstid i folkeskolen i Stavanger, men hadde ellers ikke gjort seg bemerket gjennom tillitsverv. Hviding sammen med andre anonyme NS-medlemmer skulle komme til å dominere Stavangers skolepolitikk under resten av okkupasjonen.⁶²

Styret ved Stavanger Kinematografer ble avsatt 5. desember 1940. Overretts-sakfører Sophus Smedsvig erstattet det valgte styret på fem medlemmer. Ordren kom fra kommissarisk statsråd Guldbrand Lunde.⁶³ Smedsvig hadde vært organisasjonsleder i NS i Stavanger i 1930-årene.⁶⁴ I mai 1941 ble det opprettet en assisterende nemnd som kinostyre med Smedsvig som formann.⁶⁵ De nye makthaverne opprettet på nyåret 1941 Statens Filmdirektorat

som skulle kontrollere bransjen og sørge for at den fungerte i nyordningens ånd. Direktoratet skulle være den eneste myndighet som hadde med film-spørsmål å gjøre, og fikk seg underlagt ledelsen av både filmproduksjon og kinoene. Nyordningen førte imidlertid til få endringer i driften av kinoene i Stavanger. Chr. Schouw som hadde vært driftsbestyrer av kinoen siden 1927, overtok etter kort tid den daglige ledelsen og beholdt den gjennom resten av krigen.⁶⁶

Nasjonal Samling - Partiarbeid og medlemmer

Alt partiarbeid lå nede i Stavanger NS. Partiets fylkesfører var likevel hele tiden i funksjon og disponerte egne kontorer i byen. Halvor Næs påtok seg oppgaven fra 1936 og kaptein Svein Søndena fra 1938. Så godt som all formell kontakt med NS sentralt var opphørt fra 1938, og det skal heller ikke ha blitt etablert noen forbindelse med den sentrale ledelsen de første krigsmånedene. Men i begynnelsen av juli måned 1940 ble det gjort forsøk på å reaktivere partiet. Gulbrand Lunde som ikke hadde vært aktiv i partiet siden

Frimurerlosjen på Løkkeveien ble det nye hovedkvarteret til det lokale NS. Hirden fikk nye uniformer. På bildet starter hirden oppmarsjen utenfor Frimurerlosjen på vei til hirdmønstring på Stadion 26. april 1942.

Foto: Stavanger byarkiv

1937, ble oppnevnt til ny fylkesfører. Erling Kvadsheim ble ny organisasjonsleder. Kvadsheim hadde vært medlem i NS fra 1934.⁶⁷ Ved kommunevalget i 1937 ble han innvalgt som varamann for Det glade upolitiske folkeparti.⁶⁸ Fremover sommeren og høsten 1940 viste det lokale NS økt aktivitet. I det nye hovedkvarteret i Frimurerlosjen på Løkkeveien ble den lokale organisasjonen bygget opp med fylkesfører Erling Kvadsheim på toppen og kretsførere rundt ham. Kvadsheim hadde overtatt som fylkesfører etter Lunde. Hirten fikk nye uniformer som skulle understreke dens betydning, og medlemmene la ikke skjul på at deres tid var kommet.⁶⁹

Etter partisammenbruddet for NS i Norge i 1936/37 hadde sympatisører vendt seg bort fra partiet. Medlemskartoteket i NS var i uorden våren 1940, og det første offisielle medlemstallet fra hele landet er 4202 fra slutten av august 1940. Medlemstilstrømmingen var stor fra oktober 1940, men flatet ut fra årsskiftet trass energisk verving. I begynnelsen av januar 1941 var medlemstallet over 25 000. Skodvin skriver at det er vanskelig å analysere tilveksten. Det var tilsig av opportunister som søkte profitt eller fordeler, men en god del av rekrutteringen kom på ideologisk grunnlag.⁷⁰ På det meste var det 43 300 medlemmer i Nasjonal Samling høsten 1943.⁷¹

En undersøkelse av NS medlemmene i Stavanger viser liten kontinuitet fra NS i 1930-årene til det NS som gjenoppstod sommeren 1940. I Stavanger hadde NS 976 medlemmer under krigen, mens medlemstallet var 946 i 1930-årene. Av NS medlemmene i 1930-årene opprettholdt eller fornyet 216 eller ca. 23% sitt medlemskap under krigen. Nærmere 80% av partiets medlemsmasse under krigen hadde ikke tidligere vært medlem av NS. Blant de seks menn i partiets ledersjikt i 1930-årene var det annerledes. I tillegg til Gulbrand Lunde var dr. Næs, byrettsdommer Benneche og tannlege Forsberg medlemmer av NS under krigen. De to andre i ledersjiktet var stadskjemiker Grude og arkitekt Hansteen. Grude døde før krigen, mens Hansteen valgte å stå utenfor. Blant de åtte bystyremedlemmene i 1935-1937 opprettholdt fem sitt medlemskap under krigen. De som hadde stått i spissen for NS fra starten, valgte i langt større grad enn vanlige medlemmer fra 1930-årene å fortsette sitt medlemskap under krigen.⁷²

Forordningen om endringer i kommunelovene

De fire første forordningene som kom i oktober 1940, var forberedende tiltak for den egentlige nyordningen i kommunene. Innenriksdepartementet utstedte den 21. desember 1940 en forordning om endringer i kommunelovene av 10. juni 1938. Kommunene skulle fra og med 1. januar 1941 styres etter førerprinsippet. Den avgjørelsesmyndighet som bystyre og formannskap tidligere hadde utøvd, ble lagt til ordføreren. Han skulle lede og ha det fulle personlige ansvar for kommunens forvaltning. For å bistå ordføreren skulle det oppnevnes formenn som rådgivere, uten beslutningsmyndighet. Avstemning skulle ikke lenger finne sted. Navnet på møtene mellom ordføreren og formennene ble fastsatt til byting gjennom rundskriv 31. mars 1941. Ordfører med varaordfører skulle oppnevnes av departementet. Fylkesmannen i samråd med NS fylkesfører og ordføreren skulle oppnevne formennene. Kommunalforordningen gav ordføreren adgang til å opprette assisterende nemnder på de områdene hvor kommunelovene gav adgang til å opprette faste utvalg, styre og råd. I rundskriv 13. januar 1941 påla Innenriksdepartementet ordførerne å opprette assisterende nemnder. Førerprinsippet skulle gjelde for organisering av nemndene. Dette skulle også gjelde for nemnder opprettet etter bestemmelser i særlovgivningen. Nyordningen ble også gjort gjeldende for den fylkeskommunale forvaltningen. Fylkesmannen fikk det fulle personlige ansvar for fylkeskommunens forvaltning, og overtok de oppgaver som før hadde hørt inn under fylkesting og fylkesutvalg.⁷³

Ledelsen av og det fulle personlige ansvar for kommunens forvaltning måtte ifølge retningslinjene for forordningen ligge hos en mann som helst burde være faglig kvalifisert. Nasjonal Samlings medlemsstokk var verken kvalitativt eller kvantitativt i stand til å overta ledelsen i landets 747 kommuner. For å opprettholde det faglige nivået i lokalforvaltningen var en mulighet å oppnevne rådmenn til ordførere. Oppstart fra årsskiftet var likevel avhengig av at en stor del av de fungerende ordførerne sluttet opp om nyordningen. Lojalt arbeid for NS sitt program var en forutsetning for oppnevning, men medlemskap var ikke noe krav. Heller ikke for rådgiverne var medlemskap i NS en betingelse for å bli oppnevnt.⁷⁴ NS ledelsen fryktet likevel at det kunne bli vanskelig å skaffe folk til nyordningen i enkelte kommuner. Betingelsen for å bli oppnevnt til ordfører eller rådgiver var minst ett års botid i kommunen, men bostedskravet kunne fravikes. NS ledelsen ønsket å holde muligheten åpen for å hente ordførere og rådgivere fra andre kommuner.⁷⁵

Utvidelse av fylkesmannens ansvar skulle styrke statskontrollen. Denne kontrollen var ikke minst politisk motivert. På dette tidspunktet var bare 3 av 18 fylkesmenn medlem av NS.⁷⁶ John Norem som hadde vært fylkesmann i Rogaland siden 1932, tok avstand fra at kommunene fra nå av skulle styres etter førerprinsippet, men valgte like fullt å fortsette i sine funksjoner. Han forsøkte en sabotasjelinje, men slo etter hvert inn på en linje som ble fulgt av de fleste fylkesmenn. Den gikk ut på å fortsette i sine funksjoner, og drive en institusjonell motstandskamp innenfor systemet. Etter hvert fulgte de fleste ordførere, embets- og tjenestemenn denne linjen.⁷⁷

Aksjonen mot det kommunale selvstyret høsten 1940 ble ledet av Innenriksminister Albert Viljam Hagelin. I *Vårt folks historie* har Chr. A. R. Christensen omtalt Hagelin som en av de farligste og mest aggressive av de kommissariske statsrådene, og av NS lederne i det hele tatt.⁷⁸ Terboven betraktet Hagelin som en kjeltring.⁷⁹

Den kommunale nyordningen i Stavanger 1941

Fylkesmann Norem og fylkesfører Kvadsheim ble i slutten av desember 1940 innkalt til Innenriksdepartementet i anledning oppnevning av ordførere i fylket for det kommende året. I Stavanger ble ordfører L.W. Hansen spurt om han var villig til å fortsette, men han avslo. Fylkesfører Kvadsheim foreslo Halvor Næs til tross for at Næs bestemt hadde nektet å overta dette vervet da saken ble diskutert i partiet tidlig i desember.⁸⁰

Innenriksdepartementet oppnevnte lege Halvor Næs som ordfører i Stavanger 2. januar 1941. Oppnevningen ble formidlet av fylkesmannen til Næs dagen etter.⁸¹ Næs forklarte selv at han straks telegraferte til Innenriksdepartementet og sa fra seg tillitsvervet.⁸² Han hadde også meldt seg ut av partiet i et brev til fylkesfører Erling Kvadsheim 27. desember 1940. Næs begrunnet utmeldelsen med den opptreden NS sin ledelse viste i april dagene, og tendensen senere til å forsøke å gjennomføre programmet med makt.⁸³ Næs møtte ikke opp på ordførerkontoret, men ble forelagt en viktig sak den 4. januar av formannskapssekretæren. Da uttalte han at han absolutt ikke nærret noe som helst ønske om å bli ordfører. Tvert imot hadde han meldt seg ut av partiet for å unngå «æren».⁸⁴

Det er uklart hvorfor Næs likevel aksepterte ordførerstillingen. Trygve Wyller skriver i minneord ved Halvor Næs sin bortgang at han på et tidspunkt hvor

han ikke var medlem av NS, av gode norske krefter ble så å si presset inn i ordførerstillingen for å unngå administrativt kaos.⁸⁵ Næs forklarte selv at formannskapssekretæren hadde fremholdt nødvendigheten av at han overtok ordførervervet. Byen kunne ikke sitte uten ordfører hvis ikke det hele skulle bli kaos. Næs fant av hensyn til byens velferd å måtte tiltre stillingen som ordfører. Den 6. januar møtte han for første gang på ordførerkontoret.⁸⁶

Første oppnevningsperiode for bytinget var for 1941-42. Kommunalforordningen inneholdt ikke bestemmelser om formennenes faglige kvalifikasjoner. Et rundskriv fra Innenriksdepartementet i januar 1941 listet opp kriterier som skulle tillegges spesiell vekt ved utpeking av formannskandidater. Blant annet skulle de yrker som var karakteristiske for kommunen, bli representert. De oppnevnte burde helst ha vist positiv tilslutning til Nasjonal Samlings samfunnssyn. En tilleggsforordning i juni 1941 lempet på kravene for oppnevning til formann fordi det ble vanskelig å skaffe kvalifiserte tillitsmenn til nyordningen.⁸⁷

Rapporten Stavanger i året 1941

I Stavanger ble det i begynnelsen av 1941 gjort et forsøk på å oppnevne et byting med yrkesmessig representasjon. Fordi ikke-medlemmer i stor utstrekning søkte seg fritatt, ble det oppnevnt et NS-dominert byting hvor det yrkesdifferensierte særpreget ble sterkt svekket. I bytinget som hadde sitt første møte 13. mars 1941, var 18 av 23 formenn medlemmer av NS. Ordfører Næs innkalte formennene til bytingsmøte fem ganger i 1941.⁸⁸ I rapporten «Stavanger i året 1941» skriver Næs at første halvår var preget av uro og bevegelse, og at uvillighet til å påta seg kommunalt arbeid gjorde seg gjeldende på alle områder. Alle utvalg og styreverba ble fritatt og måtte utskiftes etter hvert og erstattes med NS folk.⁸⁹

Ordfører Næs skriver videre i rapporten at byens hovednæringer hadde arbeidet tungt på grunn av forholdene. Hermetikkindustrien hadde delvis manglet råstoff, skipsfarten hadde ligget nede, og forretningslivet lidt under varemangel. Store ekstraordinære arbeider i og ved Stavanger hadde imidlertid avskaffet arbeidsløsheten i byen og trukket en mengde funksjonærer og arbeiderfamilier (12-15 000) til byen. De store arbeidene hadde skaffet gode inntekter for arbeiderne ved anleggene og for byens håndverkere og forretningsfolk. Skatteinntektene hadde steget, og forsorgsutgiftene hadde sunket ganske betydelig. Ordføreren kunne oppstille et ganske rommelig budsjett

med betydelige bevilgninger og avsetninger, betaling av fulle avdrag på gjeld og nedsettelse av skatteprosenten. De arbeidene som var satt i gang, stod for en vesentlig del i forbindelse med Sørlandsbanens innføring i Stavanger: Stasjonstomtens utvidelse (jernbanens regning), gatenybygging, gateutvidelser, jernbaneoverganger i form av svære broanlegg, omlegging av kloaknettet. Drikkevannsforsyningen ble økt med 50 % ved overførsel av Hålandsvannet til Stokkavannet ved elektrisk pumpe. Det ble også gitt store bevilgninger ved utvidelse av Elektrisitetsverket (vannforsyning og dynamoanlegg). Krematoriebygningen skulle fullføres og domkirken restaureres. Han avslutter rapporten med at året 1941 foruten å ha vært et nyordningens år, også i fremtredende grad måtte betegnes som et arbeidets år.⁹⁰

Ordfører Halvor Næs fulgte i det store og hele administrasjonens innstillinger, og de var i hvert fall i det første halvåret uten noen nazipåvirkning, skriver formannskapssekretær Trygve Anda i sin uttalelse.⁹¹ Det ble bare foretatt en enkel bevilgning til ulovlige formål, nemlig bevilgningen på kr. 10 000 til Den norske legion, benevnt «Finnlandsbidrag». Arkitekt Valdemar Hansteen som var medlem av bytinget uten å være NS medlem, protesterte sammen med fire andre mot ordførerens vedtak.⁹²

Fylkesmann og finansrådmann avsatt sommeren 1941

I løpet av sommeren 1941 ble både fylkesmann Norem og finansrådmann Middelthon avsatt. Norem måtte gå av som fylkesmann 26. juli 1941 som et resultat av en sentral utskiftingsstrategi. Inntil da var fortsatt bare 3 av 18 fylkesmenn NS medlemmer.⁹³ Allerede ved årsskiftet 1941-42 var antallet NS fylkesmenn blitt 13 av 18.⁹⁴ NS medlem Alf Krog ble ny fylkesmann i Rogaland. Krog som opprinnelig var fra Østlandet, var rett før blitt ansatt som fylkeskontorsjef av Innenriksdepartementet. Han var blitt medlem av NS så sent som 1. oktober 1940.⁹⁵ Innenriksdepartementet avskjediget 26. august 1941 finansrådmann Bertram C. Middelthon på dagen med lønn i tre måneder. Næs søkte departementet om at han måtte få lønn i seks måneder i samsvar med ansettelsesvilkårene, og det gikk i orden. Som ordfører avskjediget Næs ingen kommunale funksjonærer.⁹⁶ Innenriksdepartementet innsatte Harry Høst fra Oslo som ny rådmann. Høst var NS medlem, og etterfulgte senere Næss som ordfører og kombinerte de to stillingene.⁹⁷

Som varaordfører for Næs ble oppnevnt Anders Pedersen Gjørvad som var politifullmektig ved Stavanger politikammer. Med nyervervet partimedlem-

skap steg han i gradene i politiet og ble politipresident i Kristiansand i juni 1941. Innenriksdepartementet oppnevnte Karl O. Karlsen til ny varaordfører i Stavanger.⁹⁸ Karlsen var født i Nordland i 1882. Som politimann hadde han vært engasjert i politiets faglige forening, som stod tilsluttet den kommunale foreningen Centralstyret. Dette var en såkalt «gul» organisasjon, en ikke-sosialistisk forening, hvor Karlsen hadde vært formann. Han hadde også vært en av pionerene bak Huseierforeningen og medlem av Fedrelandslaget.⁹⁹ Karlsen ble sittende som varaordfører for tre ordførere helt fram til 31. mai 1944, men oppnådde aldri selv å bli oppnevnt til ordfører.

Nasjonal Samling – oppbygging og organisering

Den lokale oppbyggingen av Nasjonal Samling viser dimensjoner som ikke stod i forhold til medlemstallet. Fram til januar 1942 hadde Rogaland sin egen fylkesorganisasjon med hovedsete i Stavanger. Fylkesfører Erling Kvalsheim var direkte underlagt Quisling. Fylkesstaben bestod av organisasjonsleder, personalleder, økonomileder, propagandaleder, presseleder og opplysningsleder. I tillegg bestod staben av ledere av de forskjellige særorganisasjonene, som også hadde hver sitt store apparat. Blant særorganisasjonene var NS kvinneorganisasjon med kvinnehirden og NS Ungdomsfylking med alle ungdomsorganisasjonene.¹⁰⁰

Fylkesorganisasjonen var fra begynnelsen av 1941 inndelt i fem kretser, Stavanger landkrets, Stavanger bykrets, Haugesund krets, Egersund krets og Ryfylke krets med Sauda som sentrum. Kretsene stod under ledelse av en kretsfører. Kretsene var oppdelt i lag under ledelse av en lagfører. Hvert lag var inndelt i roder under ledelse av en rodefører, og hver rode i grupper under ledelse av en gruppefører. De forskjellige organisasjoner ble etter hvert så overadministrert at selv fylkeskretsførere og ledere ikke maktet å holde oversikten.¹⁰¹ I september 1941 rettet fylkesfører Kvalsheim en henvendelse til ordfører Næs om å bevilge kr. 32 000 til et kollektivt abonnement på «Fritt Folk» for samtlige av kommunens funksjonærer og arbeidere, men fikk avslag av ordføreren.¹⁰²

Nazifisering av Lysverksdireksjonen

Etter sabotasjen på kraftverkene i april dagene 1940 hadde Stavanger elektrisitetsverk gjenopptatt normal drift i desember samme år. I begynnelsen av november hadde det kommet beskjed fra Gestapo om at Elektrisitetsverket måtte være ute av lokalene i Frimurerlosjen, det nye

hovedkvarteret for NS, innen tre dager. Det lyktes å få nye lokaler i Centralgården, Kirkegaten 3. Driftsbestyrer Holdt-Aanensen ble arrestert av Gestapo 15. april 1941, og innsatt i Lagård fengsel samtidig med dr. Sven Oftedal og rektor O. F. Olden. Etter et par ukers forløp fikk de vite at de var innsatt som gisler. Holdt-Aanensen ble løslatt igjen 23. mai og fikk fortsette som driftsbestyrer, men med daglig meldeplikt hos Gestapo.¹⁰³

I bytingsmøte 19. juni 1941 oppnevnte ordfører Halvor Næs ny direksjon på tre medlemmer i Stavanger elektrisitetsverk, kalt Lysverksdireksjonen. Elektroingeniør P. Haukaas Malde som var avdelingssjef ved Stavanger elektrisitetsverk, ble oppnevnt som formann. Bankdepotsjef Wilhelm Andersen ble varaformann og skomaker Knut Rønneberg medlem.¹⁰⁴ Hele Lysverksdireksjonen var NS medlemmer. Rønneberg var reist som frivillig til den norske legionen i Tyskland, og Tor H. Andersen fungerte som varamann for ham.¹⁰⁵ Tor H. Andersen var medlem av NS, utdannet diplomingeniør og ble i begynnelsen av 1943 den første tekniske rådmannen i Stavanger.¹⁰⁶ Den nye Lysverksdireksjonen skulle organiseres etter førerprinsippet. De samme ble gjenoppnevnt i 1943 og satt krigen ut.¹⁰⁷ Haukaas Malde var utdannet i Tyskland og ble ansatt i Stavanger elektrisitetsverk i 1918. Under krigen meldte han seg inn i NS.¹⁰⁸ Ved kommunevalget i 1937 hadde Haukaas Malde blitt innvalgt som varamann for Det glade upolitiske folkeparti.¹⁰⁹

For Holdt-Aanensen ble det vanskelig å ha en avdelingssjef som direksjonsformann. «Herved oppsto den groteske situasjon at en av mine avdelingsjefer ble min sjef, og jeg nedla en kraftig protest», skriver Holdt-Aanensen. Kraftforsyningen på Sandnes og Jæren var langt svakere enn i Stavangerområdet. Tyskerne som hadde mange tropper stasjonert sør for Stavanger, presset på for at Stavanger elektrisitetsverk skulle drive samkjøring med Maudal Kraftlag som forsynte Sandnes og Jæren. Holdt-Aanensen nektet å gjennomføre tvungen samkjøring mellom Maudal Kraftanlegg og Stavanger elektrisitetsverk, og ble gitt sykepermisjon. Haukaas Malde ble konstituert som driftsbestyrer. I februar 1942 avskjediget ordfører Harry Høst driftsbestyrer Holdt-Aanensen. Noen dager senere ble han innkalt til Gestapo og ble utvist fra Rogaland. Han valgte Oslo som oppholdssted. Like før avreise fikk han brev fra ordfører Høst om å rydde boligen som tilhørte Elektrisitetsverket.¹¹⁰ Høst skal ha ment at Holdt-Aanensen som motstander av NS og tyskerne, kunne foreta alvorlige sabotasje handlinger ved Elektrisitetsverket. Den egentlige årsaken til avskjedigelsen og utvisningen fra Rogaland ble

Fylkesfører Erling Kvadsheim taler på Torget på Hafrsfjord-dagen 18. juli 1941. Kvadsheim overtok som fylkesfører etter Gulbrand Lunde. Fylkesfører Kvadsheim ble avsatt i januar 1942. Han hadde etter hvert kommet i konflikt med det stedlige Reichskommissariat. Kvadsheim ble like etter oppnevnt til ny fylkesmann i Møre og Romsdal.
Foto: Stavanger byarkiv

antatt å være at Haukaas Malde presset på for å få ham avsatt.¹¹¹ Johs. Johnsen som hadde vært direksjonsformann før utskiftningen i 1941, fikk først meldeplikt i Stavanger, men ble senere arrestert og satt på Grini til krigen sluttet.¹¹²

Telefonforretningen og Gassverket

Ordfører Halvor Næs oppnevnte i august 1941 Haukaas Malde som kommunens representant i Telefonforretningens styre. Stavanger kommune hadde kjøpt Telefonforretningen for 80 000 i 1911 for å overdra den videre i 1912 til et aksjeselskap med telefonabonnenter som eiere. Gjennom vedtektene skulle kommunen sikre at kommunale og allmenne hensyn ble ivaretatt på en betryggende måte. I formannskapet var det imidlertid blitt et flertall for at kommunen skulle drive telefonanlegget, men bystyret hadde sørget for at aksjeselskapet ble stiftet og Telefonforretningen overdratt til selskapet. Kommunen hadde tegnet seg for 50 av totalt 1119 aksjer med pålydende 100. Etter kapitalforhøyelser i 1917 og 1919 var aksjekapitalen blitt 520 000. Vedtektene gav kommunen rett til å overta Stavanger Telefonforretning til enhver tid med ett års varsel. Kommunen hadde også rett til å være representert i styret. Vedtektene inneholdt begrensninger i utbytte, stemmerett og omsetning av aksjene som bare kunne selges til abonnenter. Vedtektsendringer måtte godkjennes av kommunen. Gjennom vedtektene fikk kommunen betydelig innflytelse over A/S Stavanger Telefonforretning.¹¹³ Oppnevningen av Haukaas Malde som styremedlem i Telefonforretningen i 1941 førte til mange sammenstøt i styremøtene.¹¹⁴

Gassverket fikk etter hvert knappere kulltilførsel og ble tildelt kullkvoter. Gassverkets behov for kull var oppgitt til 12000 tonn årlig, men det ble tildelt en kvote på 10000 tonn. Vinteren 1941 ble kvoten nedsatt med 20% til 8000 tonn. Gassprisene i Stavanger var de laveste i landet. Når Gassverket hadde kunnet holde landets laveste gasspriser, skyldtes dette Lysverksdireksjonens beredskapsforsyning. Den 9. april 1940 hadde Gassverket mer enn det doblete kvantum kull på lager enn noen gang tidligere. Lysverksdireksjonen var direksjon både for Elektrisitetsverket og Gassverket. Ved oppnevningen av ny Lysverksdireksjon 19. juni 1941 fikk Haukaas Malde samtidig makten over Gassverket.¹¹⁵

Avskjed for ordfører Halvor Næs

Ordfører Halvor Næs innleverte sin avskjedssøknad til Innenriksdepartementet 1. desember 1941. Han begrunnet avskjedssøknaden med at ordførerarbeidet i tillegg til legepraksisen førte til for lange arbeidsdager. I tillegg kom at det innenfor NS reiste seg røster for å få ham fjernet fra stillingen som ordfører fordi han ikke var medlem av partiet.¹¹⁶ Næs ble innvilget avskjed fra 31.12.1941. Samme dag besluttet han at det skulle holdes en offentlig konkurranse om utkast til byplan for strøket Skagen – Torget – Kleiven – Stranden.¹¹⁷

Næs meldte seg for øvrig inn igjen i NS i mai/juni 1942 og ble stående som medlem til tyskerne kapitulerte i mai 1945. Tidspunktene for inn- og utmeldelser kan reise flere spørsmål. Hvorfor meldte ikke Næs seg ut av NS allerede 9. april eller 25. september da nyordningen ble kunngjort, men ventet helt til 27. desember 1940? Var motivet å unngå å bli oppnevnt til ordfører eller motstand mot okkupasjonsmakten slik han selv begrunnet utmeldelsen? Er forklaringen på hvorfor han ble medlem igjen de tre siste årene av krigen at NS tross alt var hans parti?

Okkupasjonsstyret i krigsårene 1942 og 1943

Innenriksdepartementet oppnevnte 13. desember 1941 Harry Høst til ordfører med tiltredelse 1. januar 1942 og med bibehold av stillingen som finansrådmann. I samtale med fylkesmann Krogh skal Høst selv ha lagt opp til at han også burde bli ordfører.¹¹⁸ Ordningen med å la samme person være både ordfører og finansrådmann var ifølge Høst blitt etablert i Haugesund og skulle også innføres i Sandefjord og Fredrikstad.¹¹⁹ Som nevnt foran var det også i samsvar med retningslinjene for forordningen å oppnevne rådmann til ordfører hvis det var nødvendig for å opprettholde det faglige nivået.

Harry Høst var født i 1878 i Halden og meldte seg inn i NS i 1933 da partiet ble dannet.¹²⁰ Høst forklarte selv i 1945 at han ikke gikk inn i NS da partiet ble stiftet i 1933. Han forklarte også at han i alle disse årene aldri hadde hatt partibok eller nummer. NS-kartoteket viser imidlertid at han ble innmeldt i 1933, og at han i 1938 også ble medlem av Kamporganisasjonen. Kartoteket viser at han aldri meldte seg ut av NS. I den tiden han var i Stavanger, betalte han kontingent til desember 1943. Da Høst reiste fra Stavanger, ble han overført til NS i Oslo, Frogner lag.¹²¹

En tysk bevæpnet avdeling tok 9. april kontroll over det nye telefonbygget i Kannik, som rommet ny automatisk hovedsentral for Stavanger og administrasjonskontorer. Tyskerne blandet seg inn i driften av Telefonforretningen helt siden 9. april. En av ingeniørene samarbeidet nært med lederen av Milorg i Stavanger, høyesterettsadvokat Leiv Lea. Gestapo foretok i april og mai 1942 arrestasjoner av flere ansatte i Telefonforretningen.

Stavanger kommune hadde på sin side stor innflytelse over den privateide Telefonforretningen gjennom vedtektene. Ordfører Harry Høst besluttet i 1943 at Stavanger kommune skulle overta Telefonforretningen. Først ved dom i Høyesterett i 1950 ble det avgjort at kommunen ikke hadde rett til å overta Telefonforretningen.

Foto: Stavanger byarkiv

Høst hadde hatt langvarige studie- og arbeidsopphold i Tyskland. Allerede i 1920-årene hadde han vært med i datidens høyre radikale bevegelser. Han ble innvalgt i styret i Nordisk Folkereisning, en ideologisk forløper for NS. Han satt i styret for den høyreorienterte avisen, Tidens Tegn, og fungerte som forretningsfører ved krigsutbruddet. Både i Tidens Tegn og i NS-avisen Fritt Folk hadde han i løpet av 1930-årene uttrykt klare NS- og tyskvennlige sympatier. Høst uttrykte også støtte til Quislings statskuppforsøk 9. april 1940. Karriereambisjoner og ikke minst NS medlemskap førte Høst til hans posisjon som kombinert finansrådmann og ordfører i Stavanger.¹²²

Ordfører Harry Høst bidro til å nazifisere både bytinget og særlovnemndene. Høst innkalte formennene til bytingsmøte seks ganger i 1942. Ved slutten av 1942 ble bytinget supplert med fem nye formenn etter forslag fra den nazifiserte fagbevegelsen. Samtlige nye formenn var medlemmer av NS. I bytinget som ble oppnevnt i 1943, ble NS dominansen nesten total med 26 av 28 formenn. Bytinget hadde fem møter i 1943. Under Høst ble også særlovnemndene gjennomnazifisert ved at kravene til faglig spesialkompetanse måtte vike for partimedlemskap. Det gjaldt for eksempel ligningsnemnd, overligningsnemnd og ligningsråd.¹²³

Store skatteinntekter, utsatte utbyggingsprosjekter og nedbetaling av kommunens gjeld

Med sin ualminnelig gode økonomiske innsikt hadde Høst hele tiden full oversikt over kommunens finansielle situasjon. Han disponerte som en forsiktig høyremann og så det som sin hovedoppgave å stabilisere kommunens finansielle stilling.¹²⁴ Kommunens samlede gjeld ble nedbetalt med 2,8 millioner i regnskapsåret 1941/42. Finansrådmann Høst skriver i innstillingen til ordføreren: «Gjeldsavbetalingen vil bli fortsatt i 1943/44 og den sanering man i de senere år målbevisst har tatt sikte på, vil da være gjennomført programmessig og så å si i sin helhet.» Ved behandlingen av regnskapet var så vel ordfører Harry Høst som varaordfører Karl O. Karlsen inhabile. Innenriksdepartementet oppnevnte rådmann Tor H. Andersen til setteordfører til beslutning av Stavanger kommunes regnskap for 1941/42.¹²⁵ Høst sin betydning for byens finanser må likevel ikke overvurderes. Under den forsiktige krisepolitikken fra 1934 til 1940 hadde det blitt satt i gang en rekke store utbyggings tiltak, men kommunen hadde likevel holdt seg innenfor den eksisterende gjeldsrammen på ca. 40 millioner.¹²⁶ I Høst sin ordførertid var skatteinntangen rikelig og utbyggingsprosjekter ble utsatt til etter krigen.

Arrestasjoner i Telefonforretningen og krav om kommunal overtakelse

Tyskerne hadde helt siden 9. april blandet seg inn i driften av Stavanger Telefonforretning. Tyskerne forlangte bl.a. å få militære telefonanlegg i Telefonens hus, men Telefonforretningen motsatte seg dette. I april og mai 1942 ble sju av selskapets funksjonærer ved de automatiske sentralene arrestert av Gestapo. De fleste ble etter kort tid satt på frifot og kom inn i tjenesten igjen. Men ingeniørene Carl Thorsen og Jon Christen Skeie ble sendt

til konsentrasjonsleiren Natzweiler. Thorsen slapp fra fangenskapet med livet i behold, men Skeie døde i konsentrasjonsleiren. Varamann i styret, høyesterettsadvokat Leiv Lea, ble arrestert av Gestapo i april 1942 og døde i fangenskap.¹²⁷ Lea var den første lederen av Milorg i Stavanger. Ingeniør Skeie var Leas nære medarbeider i motstandsarbeidet gjennom lang tid. Skeie fikk med seg Thorsen i motstandsarbeidet.¹²⁸

Styremedlem, høyesterettsadvokat Jacob Hidle, ble fengslet to ganger. Siste gang ble han sittende på Grini inntil frigjøringen. Blant de arresterte i mai 1942 var også driftsbestyrer Sigurd Indrehus. Etter noen ukers fengselsopphold ble han satt på frifot, men Gestapo fjernet ham fra stillingen. Ved disse hendelsene kom Telefonforretningen i en ytterst vanskelig situasjon. Kommunens representant i styret, Haukaas Malde, satte mye inn på å få en driftsassistent og NS-mann konstituert som driftsbestyrer. Forslaget ble avvist av styret. Ingeniør Sigurd Indrehus tiltrådte sin stilling som driftsbestyrer etter krigen.¹²⁹

Ordfører Harry Høst besluttet i bytingsmøte 9. april 1943 at Stavanger kommune skulle overta A/S Stavanger Telefonforretning. Formålet med overtakelsen var opprinnelig å forhindre sabotasje.¹³⁰ Etter hvert ble han gjort oppmerksom på vedtektene fra 1912 som gav kommunen rett til å innløse de andre aksjonærene med ett års varsel. Innløsningsprisen var innbetalt aksjebeløp med rett til 6% utbytte. Siden det var blitt utdelt 6% utbytte hele tiden, ville aksjonærene nå få tilbake innbetalt aksjebeløp. Nettoverdien av telefonanlegget kunne imidlertid være flere millioner. Telefonforretningen vegret seg for å godkjenne ordførerens innløsningsvedtak.¹³¹ Haukaas Malde stemte i styret for at selskapet skulle overdras til kommunen 1. januar 1944.¹³²

Byplan for nytt bysentrum og framstøt for vinmonopolutsalg

I mai 1943 kunne endelig konkurransen om byplan for nytt bysentrum i Stavanger utlyses. Programmet for konkurransen hadde blitt forelagt de tyske myndigheter til godkjenning. Denne behandlingen hadde tatt noe tid. Juryen for konkurransen hadde stadsingeniør Juell som formann. Blant medlemmene var professor Sverre Pedersen ved NTH, den nye tekniske rådmannen Tor H. Andersen og arkitekt Gustav Helland.¹³³ Det ble sendt inn 16 prosjekter som ble opphengt i Stavanger Kunstforenings lokale. Resultatet av konkurransen forelå i januar 1944, og de to vinnerutkastene ble *Omkring Domen og Riv og bygg*. En av forfatterne av *Omkring Domen* var kom-

muneingeniøren i Hetland, A.N. Sægrov.¹³⁴ Etter juryens oppfatning kunne ingen av de innkomne utkastene legges direkte til grunn for oppgavens løsning. Ved ordfører Wilhelm Andersens vedtak av 20. mars 1944 ble det derfor opprettet et eget kontor for utarbeidelse av et endelig forslag til ny byplan, «Kontoret for ny Centrumsregulering i Stavanger».¹³⁵

Stavanger hadde vært en tørrlagt by siden 1918. I krigsårene fikk ulovlig omsetning av brennevin et veldig omfang. Ordfører Harry Høst hadde alt i 1942 bestemt at det skulle opprettes vinmonopolutsalg i byen. Gjennom hele 1943 ble det forsøkt å finne passende lokaler. Saken førte imidlertid til strid innen NS. Edruelighetsnemnden som hadde to medlemmer fra NS, protesterte mot at det skulle opprettes utsalg i Stavanger.¹³⁶ At det ikke ble noe av planene om vinmonopolutsalg i Stavanger, kan skyldes avholdsorganisasjonenes press mot myndighetene og vinmonopolet. Avholdsfolket lot seg ikke kneble av de nazifiserte lokalpolitiske myndighetene, skriver Kallelid og Skjæveland i boken *Avholdsbyen*.¹³⁷

Avskjedigelser og oppsigelser

I sin ordførertid foretok Høst en rekke uberettigede avskjedigelser og oppsigelser. Den 7. januar 1942 ble bestyreren av Stavanger kommunale kjøleanlegg, O.J. Aga avskjediget. I februar 1942 ble som nevnt driftsbestyrer av Stavanger elektrisitetsverk, Vilhelm Holdt-Aanensen avsatt. Den 25. mai 1942 sendte Innenriksdepartementet meddelelse om at forsorgssjef Bjørn Bjerck Amundsen var avskjediget. Karl O. Karlsen ble senere i 1942 utpekt til ny forsorgssjef av Høst. Den 27. februar 1943 ble ingeniør Ragnar Haug oppsagt. Oppsigelsen var politisk, og opphavsmannen var den nye tekniske rådmannen, Tor H. Andersen. Den 2. april 1943 ble bestyrer av byarkitektkontoret, arkitekt Sigrid Buch, tvunget til å oppsi sin stilling.¹³⁸ Hun var av teknisk rådmann Tor H. Andersen og boligbestyrer Gustav W. Johannesen, også han NS medlem, blitt behandlet på en slik måte at hun så seg nødt til å si opp sin stilling på dagen. Ordfører Wilhelm Andersen bevilget i begynnelsen av 1945 lønn til arkitekt Sigrid Buch i oppsigelsestiden da han ble kjent med forholdet.¹³⁹

Forsyningsdepartementet tildelte i 1942 Gassverket en kullkvote på bare 60% av kullforbruket for året 1939. Det var ifølge driftsbestyrer Bjørn Paulsons skrivelse til Lysverksdireksjonen et altfor lavt kullkvantum. Dette sammen med den slette kullkvaliteten tvang Gassverket til en unormal driftsmåte. Lys-

verksdireksjonen bemerket at Gassverket hadde fått et rimelig kullkvantum under de daværende forhold. Selv om kvaliteten ikke var så god som normalt, fant Lysverksdireksjonen ikke at det berettiget til å bruke uttrykket «slett kullkvalitet».¹⁴⁰ Driftsbestyrer Paulson fikk avskjed i oktober 1942 på grunn av økonomisk sabotasje.¹⁴¹

Høst viste stor interesse for byens forsynings situasjon og samarbeidet godt med forsyningsnemndens formann, banksjef John G. Myhre. Han avviste angrep på forsyningsnemnden som kom fra NS' hold under ledelse av daværende varaordfører Karl O. Karlsen. Han avviste også andre forsøk på å få kommunale tjenestemenn avskjediget. I den sammenheng var Karl O. Karlsen aktiv. Karlsen var i realiteten hovedansvarlig for at NS medlemmer ble ansatt i kommunens tjeneste. Høst medvirket stort sett ikke til NS korrupsjon innenfor den kommunale administrasjon. Noen av de avskjedigelser og oppsigelser som fant sted i hans tid, skyldtes heller manglende personalkjenningsskap enn korrupsjon. Han grep også inn mot Statspolitiets arrestasjoner, og flere ganger fikk han Statspolitiet til å løslate arresterte borgere.¹⁴²

Nasjonal Samling - Konflikter med tyskerne og i partiet

Lokalt i NS ble fylkesfører Kvalsheim avsatt med virkning fra 20. januar 1942. Kvalsheim hadde etter hvert kommet i konflikt med det stedlige Reichskommissariat. Innenriksdepartementet oppnevnte like etter Kvalsheim til ny fylkesmann i Møre og Romsdal. Ny fylkesfører ble dr. veterinær Oscar Hæreid, som var fylkesfører i Vest-Agder. Partiorganisasjonen i de to Agderfylkene ble slått sammen med den i Rogaland til Sørlandet Storfylke med Hæreid som fylkesfører. Ved Hæreids avgang 10. april 1943 ble igjen Rogaland egen fylkesorganisasjon. Per Gjerstad som var blitt medlem av NS høsten 1940, ble beordret til ny fylkesfører. Gjerstad var tidligere kretsfører fra Vest-Agder, hadde bakgrunn fra meierisamvirket i Agder, men var oppvokst i Rogaland. Han hadde tidligere vært tilknyttet Fedrelandslaget.¹⁴³

Høst kom etter hvert i konflikt med NS. Ut over høsten 1943 ble det nærmest krigstilstand mellom Høst og partiet, og som motstandere fikk han både fylkesfører Gjerstad og fylkesmann Krogh. Fylkesfører Gjerstad medvirket til at Høst ble suspendert som finansrådmann og ordfører 25. oktober 1943. Høst vendte ikke senere tilbake til noen av stillingene. Høst er blitt karakterisert som å være mer tysker enn NS mann. Omgangskretsen hans var vesentlig tyskere.¹⁴⁴ En tidligere ansatt ved Reichskommissariat i Handelens

Hus i Stavanger, som også var medlem av NS, forklarte seg i 1945 om sitt kjennskap til Høst. Han skal ha vært en daglig gjest hos Reichskommisariatet, og skal ha deltatt i mange selskaperligheter der. Han skal også ha vært i selskap sammen med høyere tyske offiserer og kommandanter.¹⁴⁵

Motsetningsforholdene i partiet gav seg ikke særlig påfallende utslag kommunalpolitisk, skriver Knut Stahl. Suspensjonen av Høst kunne nok ses på som et uttrykk for indre partistrid ved siden av de rent personlige forhold. Knut Stahl beskriver Høst som «den gamle, hvithårede ordfører og finansrådmann, buldrende, egensindig og uhyre opptatt av sine spesielle finanspolitiske ideer». Stahl tilføyer at Høst faktisk hadde vunnet en viss sympati utenfor sitt partis rekke, vel først og fremst fordi han så tydelig betraktet en rekke av sine partifrender med forakt.¹⁴⁶

Varaordfører Karl O. Karlsen fungerte som ordfører fra Høst ble suspendert, og fram til ny ordfører ble oppnevnt 31. januar 1944. Moderate krefter i lokalpartiet forsøkte å få oppnevnt en annen ordfører enn Karl O. Karlsen like etter at Høst var suspendert. En av Stavanger kommunes bankforbindelser hadde henstilt til Høst om å bli stående fordi det var en alminnelig mening at Karl O. Karlsen var fullstendig udugelig til å bli ordfører, og at det ville være en ulykke om han fikk slippe til.¹⁴⁷ Partiets kandidat var overrettssakfører Sophus Smedsvig, som hadde erstattet Kinostyret i Stavanger fra slutten av 1940, og senere vært frontkjemper. Fylkesmannen anbefalte forslaget, og innstilte samtidig Wilhelm Andersen på andre plass. Innenriksdepartementet oppnevnte allerede 13. november 1943 Smedsvig til ny ordfører i Stavanger. Han ba umiddelbart om å bli fritatt. Fylkesmannen anbefalte i brev til Innenriksdepartementet 27. desember at Wilhelm Andersen ble oppnevnt til ny ordfører når partiets førstevalg var blitt fritatt.¹⁴⁸

Okkupasjonsstyret i siste del av krigen

Innenriksdepartementet oppnevnte 26. januar 1944 Wilhelm Andersen til ny ordfører. Andersen var født i Stavanger i 1905. Ved oppnevnelsen til ordfører var han fondssjef i Bøndernes Bank i Stavanger. Han hadde tatt eksamen ved Bankskolen i Oslo i 1936 og meglereksamen i 1938. Han hadde hatt et studieopphold på et halvt år i Kiel i Tyskland i 1937. Andersen forklarte selv at han ikke befattet seg med politikk, men bare hadde gode inntrykk fra Tysklandsoppholdet. Fra ungdommen var Andersen kjent som idrettsmann. Han var svømmer og Norgesmester i stup. Han var også musikalsk, og spilte i Yng-

lingen og senere i Stavanger Symfoniorkester. Andersen meldte seg inn i NS 15. desember 1940. Han forklarer at begivenhetene 9. april 1940 tvang ham til å ta et klart standpunkt. Et foredrag av kommissarisk statsråd for politi, Jonas Lie, i Filmteateret høsten 1940 virket overbevisende på ham.¹⁴⁹

Som NS medlem fikk Andersen flere tillitsverv i partiet, bl.a. lagfører for Storhaug fra høsten 1941 til han ble ordfører. Han hadde ingen politisk erfaring før krigen, men ble medlem av bytinget i 1941. Siden ble han medlem av en rekke kommunale nemnder.¹⁵⁰ Han var som nevnt også medlem av Lysverksdireksjonen. Andersen åpnet sitt første bytingsmøte 31. mars 1944 med å si at oppgaven var å legge forholdene til rette slik at byen kunne stå best mulig rustet til å møte de mange store oppgavene som måtte realiseres når freden kom. Når det gjaldt byens økonomi, ville han følge samme linje som de to tidligere ordførerne, fortsatt gjeldsnedbetaling. På den annen side måtte ikke gjeldsnedbetalingen skje i en slik utstrekning at den tilsidesatte ethvert rimelig krav av sosial og kulturell art. Han mente at byen allerede måtte forberede seg på at de høye skatteinntektene byen hadde hatt, ville skrumpe kraftig inn, og at det derfor var nødvendig å vise den største forsiktighet i økonomiske disposisjoner.¹⁵¹

Fortsatt nedbetaling av kommunens gjeld

Andersens programerklæring i sitt første bytingsmøte kan tyde på at han så det som sin fremste oppgave å løse kommunen økonomisk gjennom siste del av krigen og forberede kommunen på freden. Andersen var godt kvalifisert til å styre økonomien, og fulgte den samme politikken som forgjengeren Harry Høst, nemlig nedbetaling av kommunens gjeld. Kommunens samlede gjeld 30. juni 1940 var 39,6 millioner.¹⁵² Det var summen av bykassens gjeld og de kommunale bedriftenes gjeld. Gjelden ble nedbetalt med betydelige beløp hvert år. Størst var nedbetalingen i regnskapsåret 1942/43 med hele 11 millioner. Også i regnskapsåret 1943/44 ble det foretatt en større nedbetaling på gjelden, idet kommunens obligasjonslån av 1915 og 1931 ble innfridd. Revisjonen pekte på at det ville være fordelaktig for kommunen å innfri de fleste av sine pantelån i fast eiendom, hvis kontantsituasjonen skulle ligge slik an at dette kunne skje uten skade.¹⁵³ Ordfører Andersen fulgte revisjonens anbefaling. I regnskapsåret 1944/45 ble det nedbetalt 2,9 millioner på bykassens gjeld, hvorav 1,3 millioner var budsjettert nedbetaling. Resten ble tatt av kontantbeholdningen. Bykassens gjeld var redusert til 9,2 millioner 30. juni 1945. Kommunens samlede gjeld 30. juni 1945 var 13,2 millioner.¹⁵⁴ Under krigen

ble kommunens gjeld nedbetalt med 26,4 millioner eller 2/3 deler.

Saken om overtakelse av Telefonforretningen

Som nytiltrådt ordfører fulgte Andersen opp saken om overtakelse av Telefonforretningen og meddelte 23. februar 1944 at kommunen ville overta Telefonforretningen 1. juli 1944. Telefonforretningen med flere aksjonærer gikk til sak mot kommunen med påstand om at Stavanger kommune var uberegtiget til å overta Telefonforretningen. I dom 18. mai 1945 i Stavanger byrett ble Telefonforretningens påstand tatt til følge. Begrunnelsen i dommen var at kommunens innløsningsrett var bortfalt.¹⁵⁵

Etter at Harry Høst ble suspendert, ble finansrådmannsstillingen skilt fra ordførervervet. Først ble rådmannsekretæren, som ikke var NS-medlem, konstituert i stillingen. Innenriksdepartementet utnevnte Jens F. Jacobsen til ny finansrådmann i juni 1944. Jacobsen hadde meldt seg inn i NS i oktober 1941 og hadde fungert som fylkeskontorsjef fra høsten 1941 etter NS mannen Alf Krog. Krog var som nevnt blitt ny fylkesmann i Rogaland etter John Norem.¹⁵⁶ Innenriksdepartementet oppnevnte 31. mai 1944 Arne Oftedal til ny varaordfører etter Karl O. Karlsen som søkte avskjed. Oftedal var fra Stavanger og hadde vært medlem av NS fra før krigen.¹⁵⁷

Det NS dominerte bytinget som ble oppnevnt i 1943, hadde seks møter i 1944. Ordfører Wilhelm Andersen innkalte til de fem siste. Ved oppnevning til bytinget i 1945 var 20 av 28 formenn medlemmer av NS. Det nyoppnevnte bytinget rakk bare å holde ett møte før freden kom.¹⁵⁸

Ordfører Wilhelm Andersen var som NS mann nærmest moderat og med forretningsmessige og praktiske interesser.¹⁵⁹ Han synes stort sett kun å ha tatt saklige hensyn i sitt virke som ordfører i Stavanger.¹⁶⁰ De saker som ikke var av politisk art, avgjorde Andersen i det store og hele i samsvar med innstillingene fra administrasjonen. Meldte det seg krav fra NS, imøtekom han praktisk talt alltid disse. Ved noen anledninger var han helt uenig i de avgjørelser som han etter press fra partiet var nødt til å treffe.¹⁶¹ Han foretok flere avskjedigelser og oppsigelser. Samtlige beslutninger ble truffet etter forlangende av NS og skyldtes politiske, ikke saklige grunner. I bytinget 4. oktober 1944 besluttet han å avsette hele den tidligere arbeidsnemnden. Andersen forklarte selv i 1946 at forandringen i arbeidsnemndens sammensetning ble foretatt på vanlig måte i bytinget etter at funksjonstiden

for den gamle nemnden var utløpt. Han forklarte også at den nye nemnden ikke trådte i virksomhet.¹⁶² Den 14. februar 1945 oppsa han fullmektig ved folkeregisteret, Gudmund Pedersen, og 10. april 1945 ble avdelingssjef Christian Mathiesen i Stavanger kommunale forsyningsnemnd oppsagt.¹⁶³ Andersen forklarte i 1946 at ingen av de to oppsagte funksjonærene kom til å slutte i sine stillinger.¹⁶⁴ Det kan se ut som Andersen var mer ettergivende for press fra NS enn forgjengeren Høst, som kom i konflikt med partiet og ble suspendert.

Andersen benyttet sin stilling som ordfører til å bevilge penger til NS' parti-formål. Han bevilget blant annet kr. 10 000 til Frontkjemperkontoret og dekket leie av Filmteateret til NS sin propagandavirksomhet helt fram til mars 1945.¹⁶⁵ Andersen lot seg også bruke til å drive propaganda for NS og tyskerne. Avtalen om norsk-sovjetisk samarbeid under frigjøringen av det nordlige Norge ble utnyttet av det nazistiske propagandaapparatet både nasjonalt og lokalt. Quisling holdt en av sine historiske taler 15. mai 1944 om marxistregjeringens forræderi og nødvendigheten av at alle krefter ble satt inn mot bolsjevismen. Lokale NS ledere skrev en artikkelserie i Stavanger Avis mot forræderiet.¹⁶⁶ Andersen skrev artikkelen 27. mai 1944 med overskriften «No kreves det mot». Der skrev han at valget stod mellom «Et Sovjet-Norge eller et nasjonalsosialistisk Norge i kretsen av et europeisk forbund av frie, selvstendige stater». Valget skulle ikke være vanskelig for en virkelig nordmann, men det krevdes mot.¹⁶⁷

Mangel på strøm, gass og annet brensel

Under krigen var det flere kalde vintre, og Elektrisitetsverket hadde måttet innføre strømrasjonering både i 1941 og 1942. Folk flest mente at det var tyskernes sløsing og den påtvungne samkjøringen med Maudal fra våren 1941 som var skyld i strømmangelen. Flørli's nedbørsområde hadde blitt utvidet i 1943, og kraftstasjonenes yteevne hadde økt med 1/3. Vinteren 1944-45 ble situasjonen vanskelig igjen. Forbruket til oppvarming steg kraftig fordi det var problematisk å skaffe annet brensel.¹⁶⁸ Som krisetiltak bevilget bytinget 350 000 til vedhogstnemnden i marsmøtet 1945. Dette beløpet kom i tillegg til de 200 000 som allerede var stilt til disposisjon.¹⁶⁹ På grunn av mangel på brensel ble folkeskolenes juleferie forlenget, og på nyåret 1945 måtte undervisningen innskrenkes. Elevene på Nylund skole måtte arbeide hjemme og møtte bare fram på skolen for å få oppgaver og levere besvarelser.¹⁷⁰ I januar 1945 ble alle landets gassverk satt ut av drift etter tysk ordre. Kull-

beholdningen ble beslaglagt og overlatt til krigsviktig bruk. Stavanger gassverk hadde da ca. 1400 tonn på lager som kunne holdt driften gående i beskjeden målestokk til freden kom.¹⁷¹ Bytinget bevilget i marsmøtet 25 000 til installasjon av elektriske kokeanlegg for ubemidlede leieboere i kommunens bolighus.¹⁷² Kullmangelen fortsatte etter krigen. Direktøren ved Gassverket skriver i budsjettet for 1947/48: «Kullsituasjonen er fortsatt meget vanskelig og Gassverket har fått kull fra hånd til munn, slik at vi som regel har vært helt eller praktisk talt kull-lens når vi har fått en ny last.»¹⁷³

Kommunalordningen ved frigjøringen

Regjeringen hadde helt siden 1942 diskutert kommunalordningen ved frigjøringen med lederne for motstandsarbeidet i det besatte Norge. Problemet var å forene hensynet til en effektiv ordening med demokratiske prinsipper. Kommunalordningen var i hovedsak vedtatt av Regjeringen i begynnelsen av 1943 og var midlertidig. Fylkesmannen skulle oppnevne kommunenes ordførere i overgangstiden. De gamle ordførerne før nyordningen skulle oppnevnes hvis det ikke forelå «nasjonal uverdighet». Den 9. mai forelå listen over ordførere og politimestre i Rogalands byer.¹⁷⁴ I Stavanger overtok konsul L.W. Hansen sitt gamle verv som ordfører. Den midlertidige ordningen medførte utvidet myndighet ved at ordføreren overtok formannskapets gamle funksjoner. Ordføreren skulle forelegge sakene for et mindre bystyre, som skulle oppnevnes av ordføreren, men godkjennes av et midlertidig fylkesutvalg. Ordføreren hadde ansvaret for å fjerne nazister i den kommunale administrasjonen. Alle tiltak måtte godkjennes av fylkesmannen, som på sin side var ansvarlig for å fjerne nazister blant de statsansatte.¹⁷⁵

Det midlertidige kommunestyret i Stavanger ble oppnevnt 18. mai. Kommunestyret hadde samme antall (17) og var i stor grad sammensatt som det tidligere formannskapet. I tillegg var det representanter for Hjemmefronten, kirken og skolen. Blant medlemmene var skipsreder Ole Bergesen, advokatene Andreas Cappelen, Tjalve Gjøstein og Paul Ingebretsen, høyesterettsadvokat K. Kluge (leder av Milorg), bankbestyrer Johs. Johnsen, megler Magnus Karlson, lektor Gustav Natvig Pedersen, domprost K.O. Kornelius, redaktørene Chr. C. Oftedal og Tjøl Oftedal. Blant varamennene var driftsbestyrer Sigurd Indrehus i Telefonforretningen. Forsamlingen representerte betydelig faglig kompetanse og kommunalpolitisk erfaring samt tilfredsstillende bredde.¹⁷⁶

Gjenoppnevning av Lysverksdireksjonen

Stavanger elektrisitetsverks driftsbestyrer, Vilhelm Holdt-Aanensen, som var blitt avsatt og forvist fra Rogaland, var tilbake i Stavanger 9. mai 1945. Ordfører L.W. Hansen ba Holdt-Aanensen om straks å gjeninntre i sin stilling.¹⁷⁷ Bankbestyrer Johs. Johnsen ble gjenoppnevnt som formann av Lysverksdireksjonen av det midlertidige bystyret 25. mai 1945.¹⁷⁸

I de første etterkrigsårene var det strømmangel og rasjonering. Holdt-

Folkemengde på Torget i frigjøringsdagene 1945
Foto: Stavanger byarkiv

Aanensen hadde vært motstander av den påtvungne samkjøringen mellom Stavanger elektrisitetsverk og Maudal Kraftlag, og ville oppheve den. Han mente at Stavanger ville være i stand til å dekke sitt eget strømbehov en tid fremover hvis en slapp strømleveransene til Maudal Kraftlag. Arbeiderparti-regjeringen innførte i september 1946 en lov som opprettholdt påbudet om tvungen samkjøring. Det oppstod imidlertid bitter strid om praktiseringen av samkjøringen, og Stavanger elektrisitetsverk truet Maudal med å stanse samkjøringen hvis ikke Maudal reduserte belastningen. Maudal anket saken inn for Arbeidsdepartementet og fikk støtte. Departementet mente at Maudal-kommunene ville bli rammet unødig hardt dersom samkjøringen skulle oppheves. Kraftforsyningsproblemet måtte løses ved utbygging av nye kraftverk og overføringslinjer. I 1947 ble Stavanger og Maudal-kommunene enige om utbygging av Lyse Kraftverk.¹⁷⁹

Saken om overtakelse av Telefonforretningen

Det midlertidige kommunestyret behandlet i møte 19. juli 1945 spørsmålet om anke av dommen i saken om overtakelse av Telefonforretningen. Kommunens prosessfullmektig, høyesterettsadvokat Reidar Helliesen, konkluderte i skrivelse til ordføreren 2. juni 1945 at dommen var uriktig og mente at innløsningsretten ikke var bortfalt. Økonomisk sett anførte Helliesen at Telefonanleggets nettoverdi var flere millioner kroner. Det var videre på det rene at Staten kom til å løse inn Telefonforretningen og at inn-

løsningen ville skje til takstverdien. Finansrådmann Bertram C. Middelthon, som hadde trådt inn i stillingen etter avskjedigelsen i 1941, uttalte at dommen ikke kunne være riktig, men at kommunen likevel ikke burde benytte innløsningsretten. Det siste begrunnet han med at verdøkningen burde komme eierne til gode, og ikke kommunen. Han kostet også på seg en kommentar om at innløsningskravet var reist av NS, og at vel neppe andre hadde tatt opp denne saken. Middelthon avsluttet uttalelsen med følgende menings-

Nasjonal Samlings kontorer i Kirkebakken ble raidet.
Foto: Stavanger byarkiv

ytring: «Det forekommer finansrådmannen at også denne sak kaster et lite flatterende lys over N.S. moralske habitus.»¹⁸⁰

I det midlertidige kommunestyret var uenigheten stor i ankespørsmålet, og det ble framsatt flere ulike forslag. Johs. Johnsen fra Arbeiderpartiet foreslo å anke dommen og dermed kreve Telefonforretningen overtatt. Forslaget kan ses i sammenheng med at et flertall i formannskapet i 1912 med ordfører Johan Gjøstein i spissen hadde gått inn for at kommunen skulle drive telefonanlegget. Ole Bergesen fra Høyre ville at kommunen skulle forsøke å få en avtale med Telefonforretningen om at kommunens innløsningsrett fortsatt gjaldt. Hvis det ikke kom i stand en avtale, skulle dommen ankes for å få fastslått kommunens rettigheter uten at kommunen for tiden aktet å gjøre bruk av innløsningsretten. Ved votering over Ole Bergesens forslag ble dette vedtatt med ni mot sju stemmer. Driftsbestyrer Sigurd Indrehus fratrådte under behandlingen.¹⁸¹ Finansrådmannen underrettet Telefonforretningen om kommunestyrets beslutning, og forespurte om denne foranlediget noe endret standpunkt fra selskapets side. Det kom ikke noe svar fra Telefonforretningen, og Stavanger kommune sendte anke til Gulating lagmannsrett 15. august 1945.¹⁸²

Samferdselsdepartementet meddelte 20. juni 1946 Stavanger Telefonforretning at Staten under forutsetning av Stortingets bifall ville innløse Telefonforretningen fra 1. juli 1947. Varaordfører Magnus Karlson ba i møte med Samferdselsministeren om at spørsmålet om overtakelse av Telefonforretningen måtte utstå til ankesaken om kommunens innløsningsrett var blitt avgjort. Ankesaken var imidlertid begrenset til spørsmålet om kommunens innløsningsrett bestod eller om den var bortfalt, og omfattet ikke et aktuelt krav om innløsning etter varsel. Høyesterettsadvokat Helliesen mente at først når kommunen hadde benyttet seg av innløsningsretten, ville kommunen kunne få et erstatningsoppgjør fra Staten hvis Staten ville overta anlegget. Bystyret vedtok i møte 6. september 1946 å gjøre gjeldende sin rett til å overta Telefonforretningen.¹⁸³

For lagmannsretten gjaldt saken bare om selve retten til når som helst å overta Telefonforretningen bestod. I en enstemmig dom i Gulating lagmannsrett 3. mars 1948 fikk kommunen medhold i at innløsningsretten var i behold. Telefonselskapet anket dommen, og saken fikk sin endelige avgjørelse ved Høyesteretts dom 19. september 1950. Stavanger kommune ble kjent

uberettiget til å overta A/S Stavanger Telefonforretnings aktiva og passiva. Dommen ble avsagt under dissens med tre mot to stemmer. Blant mindretallet var høyesterettsjustitiarius Stang. Telefonanlegget var i 1948 blitt verdsatt til over 13 millioner og selskapets nettoverdi til omkring 6 millioner. Det avgjørende spørsmålet var om kommunen hadde rett til å tilegne seg den store gevinsten som den forestående overdragelsen til Staten ville innbringe. Flertallet kom under tvil til at kommunen nå ikke hadde rett til å overta Telefonforretningen. På grunn av tvilen ble det ikke tilkjent saksomkostninger.¹⁸⁴

Gjeninntredelsen av bystyret fra 1937

Etter lov av 13. juli 1945 om foreløpig ordning av det kommunale styret skulle det bystyret som ble valgt i 1937, gjeninntrø i sin virksomhet innen 15. august 1945. Fristen kunne forlenges av fylkesmannen. Medlemmer som nasjonalt sett hadde vist en uverdigg holdning under okkupasjonen, skulle ikke innkalles. Avgjørelser om dette skulle treffes av det midlertidige kommunestyret. Kommunestyret utelukket ikke noen av bystyrets medlemmer fra å møte av denne grunn, og fylkesmannen gav kommunestyret sin tilslutning. Det midlertidige kommunestyret hadde vært nødt til å søke om forlengelse av fristen to ganger slik at bystyret først trådte sammen den 11. september. Ordfører L.W. Hansen ba seg entlediget fra vervet som ordfører og ba seg fritatt fra sine øvrige verv. Varaordfører Ole Bergesen rykket opp som ordfører. Ett bystyremedlem og tre varamenn ble utelukket fra å kalles inn på grunn av medlemskap av Nasjonal Samling. Blant varamennene var de to sentrale NS-folkene P. Haukaas Malde og Erling Kvadsheim. Ett bystyremedlem og en varamann kunne ikke innkalles etter meddelelse fra Statsadvokaten for landsviksaker. Bystyret hadde tre møter høsten 1945.¹⁸⁵

Samme lov bestemte også at styrer, råd, utvalg m. v. som var valgt av bystyret før 8. april 1940 med hjemmel i særskilt lov, skulle gjeninnsettes. Bystyret gjennomførte suppleringsvalg i møte 11. september 1945. Bestemmelsen fikk tilsvarende anvendelse for styrer, råd, utvalg m. v. som var opprettet av eget tiltak med mindre bystyret bestemte noe annet. Bystyret bestemte i samme møte at disse skulle fortsette med den sammensetning som de hadde fått ved det midlertidige kommunestyrets vedtak av 25. mai 1945.¹⁸⁶

Den 19. november 1945 ble det avholdt kommunevalg for første gang siden 1937.

Finansrådmann Bertram C. Middelthun som hadde trådt inn i stillingen etter avskjedigelsen i 1941, uttalte seg om saken om overtakelsen av Telefonforretningen. I budsjettforslaget for 1946/47 oppsummerte han virkningen av okkupasjonen. Foto: Stavanger byarkiv

Avslutning

I boken *De lange årene* skriver Knut Stahl i en passasje at i det kommunale liv gikk tingene sin gang, sin stille gang som oftest. Artikkelen viser at flere viktige saker ble besluttet av ordførere i bytinget. I Rapporten Stavanger i 1941 skriver ordfører Halvor Næs at store ekstraordinære arbeider avskaffet arbeidsløsheten i byen. Han listet opp arbeid som ble satt i gang for å forberede fremføring av Sørlandsbanen til Stavanger, økt drikkevannsforsyning, utvidelse av Elektrisitetsverket, fullføring av Krematoriet og restaurering av Domkirken. Næs avsluttet ordførergjeringen med å beslutte at det skulle holdes en offentlig konkurranse om utkast til byplan for nytt bysentrum i Stavanger. I mai 1943 ble konkurransen utlyst, og i mars 1944 ble det opprettet et eget kontor for utarbeidelse av et endelig forslag til ny byplan.

Artikkelen viser også at Lysverksdireksjonen som ble oppnevnt av ordfører Halvor Næs i 1941, ble en kjerne i okkupasjonsstyret i Stavanger. Direksjonen styrte både Elektrisitetsverket og Gassverket. Avdelingsingeniør Haukaas Malde sørget som direksjonens formann for at driftsbestyrer Holdt-Aanensen ble fjernet og at han selv rykket opp som sjef. I tillegg ble han kommunens representant i Telefonforretningen og presset på for at en driftsassistent fra NS skulle bli driftsbestyrer etter at Sigurd Indrehus var blitt fjernet. Han gikk også inn for at kommunen skulle overta Telefonforretningen. Nestformann i Lysverksdireksjonen, Wilhelm Andersen ble ordfører i siste del av krigen. Styremedlem Tor H. Andersen ble i 1943 den første tekniske rådmannen i Stavanger. Han ble oppnevnt av Innenriksdepartementet til setteordfører da Harry Høst som kombinerte stillingen som finansrådmann og ordfører, var inhabil til å beslutte regnskapet for bykassen.

De tre ordførerne under det lokale okkupasjonsstyret fulgte den samme økonomiske politikken som prioriterte nedbetaling av kommunens gjeld. Kommunens samlede gjeld 30. juni 1945 var 13,2 millioner. Under krigen ble gjelden nedbetalt med 26,4 millioner eller 2/3 deler. Dette var mulig fordi skatteinngangen var rikelig og en rekke utbyggingstiltak ble utsatt til etter krigen. I budsjettforslaget for 1946/47 oppsummerer finansrådmann Bertram C. Middelthon virkningen av okkupasjonen slik: «I de fem okkupasjonsår har intet kommunalt arbeide av noen betydning kunnet utføres, og der melder sig jo nu krav av en størrelse som aldri før». Han listet opp at byen behøvde 2 eller 3 nye folkeskoler, ny brannstasjon, nye kaier, ny administrasjonsbyg-

ning, ny sjømannsskole, nytt bibliotek «osv, osv, i det uendelige».¹⁸⁷ Byens økonomi medførte at det ville gå mange år før ønskene ble oppfylt. I budsjettforslaget for 1947/48 skriver den nye finansrådmannen, Johs. Johnsen, at kommunen er stilt overfor ganske betydelige krav for å kunne ta igjen det som okkupasjonsårene satte kommunen tilbake med hensyn til vedlikehold og fornyelser. Han hadde forsøkt å imøtekomme kravene så langt som mulig, men hadde måttet se bort fra avsetning til nybygg. Han minnet om at gjelden var sterkt redusert og kredittverdigheten den best tenkelige. Finansrådmannen avsluttet budsjettforslaget slik: «Det vil derfor være forsvarlig, når omslaget kommer å gå til en rimelig opplåning for å løse en rekke av de oppgaver som ligger foran oss».¹⁸⁸

SUMMARY

Josef Terboven was sent to Oslo as Reichskommissar on the 24th. April 1940 with the task of reorganising Norwegian society. In a radio broadcast on the 25th. September 1940, Terboven removed the King and the Cabinet, forbade all political parties apart from NS (Nasjonal Samling), and appointed commissary ministers as the Norwegian branch of the occupying government. Municipalities were to be governed according to the leader principle from 1st. January 1941. The decision-making authority which previously had been exercised by the city council and the presidency was now granted to the Mayor. He would lead and take full personal responsibility for the administration of the municipality. All positions formerly occupied by elected people would now be filled by appointees from above. Mayors would be appointed by the Ministry of the Interior.

In Stavanger the NS had achieved a particularly strong position in the municipality election of 1934 with 12.1% of the votes and 8 representatives on the city council. Right from the start well-known and respected citizens, academics and independent industrialists represented the NS, with the doctor Halvor Næs and dr.ing. Gulbrand Lunde as key people. However, NS failed completely in local politics, and the party was not even willing to stand for the municipality election in 1937. All the party's activity had ceased in the Stavanger NS at the outbreak of the War, but the party was reactivated in the summer of 1940 with Gulbrand Lunde as the new county leader. A survey of NS members in Stavanger shows little continuity between the NS in the 1930s and the restarted NS of the summer of 1940. Those who had been in leadership in the NS at the start chose to a much higher degree than the ordinary members from the 1930s to continue their membership during the War.

On 9th. April the leader of the German occupying forces, colonel von Beeren, and several officers, met in the presidency meeting room with the message to continue normal activities in the city administration. The municipality's crisis committee was to prevent administrative chaos and they held daily meetings. The crisis committee was led by the Mayor L. W. Hansen, who continued as Mayor during the transition to the new system.

The first Mayor in the new municipal system in Stavanger from 1941 was Halvor Næs. Against his will he was forced to take the position at a time when he was no longer a member of the NS. Mayor Næs submitted his letter of resignation and was permitted to resign from 31.12.1941. On the same day he decided that there should be a public competition for suggestions for a new city centre in Stavanger.

Harry Høst was appointed Mayor from 1942. He had earlier been appointed financial councillor in Stavanger after the resignation of Bertram C. Mid-delthun in the summer of 1941. Høst eventually disagreed with the NS and was suspended from his position as financial councillor and Mayor in October 1943. The Deputy Mayor Karl O. Karlsen acted as Mayor until a new Mayor was appointed on 31st. January 1944. The Mayor for the last part of the War was Wilhelm Andersen.

During the interwar years the bourgeois parties, with the Conservatives at their head, had for a long time prioritised a politics of saving, and servicing debts, and debt had been reduced to about 40 million (NOK). After the tacit crisis settlement between the bourgeois parties and the Labour party, there had been a careful politics of crisis from 1934 to 1940, which made it possible to set in motion a series of building projects. At the same time the municipality had restricted itself to the existing debt limit of about 40 million.

The three mayors under the local occupation administration followed the same economic political strategy which prioritised paying down the municipality's debt. During the War the municipality's debt was reduced by 26.4 million, or 2/3. This was possible because the tax revenue was abundant and a number of building projects were delayed until after the War.

The Nazification of local administration also included the municipal companies. Two of these, the Stavanger power station and the Stavanger Gasworks, were strategically important for the occupying forces. It was the same for the privately-owned Stavanger Telephone Company, over which, through its statutes, the municipality had great influence. The board for the electricity company, which was appointed by Mayor Næs in 1941, was a core element for the local administration in Stavanger. The board controlled both the power station and the Gasworks. The Chairman of the board, who was the engineer in charge of the power station, saw to it that he became the manager. He was also the municipality's representative in the Telephone company. The vice-chairman in the electricity company was Wilhelm Andersen, Mayor for the last part of the War. The board member Tor H. Andersen became in 1943 the first technical councillor in Stavanger.

Noter

- [1] Stor takk til Atle for bidrag til artikkelen.
- [2] Johnsen, Bodil Wold.1972. *Nasjonal Samling i Stavanger 1933-37*. Hovedoppgave i historie.
- [3] Smst.
- [4] Smst.
- [5] Norsk Biografisk Leksikon.
- [6] Johnsen, Bodil Wold.1972.
- [7] Smst.
- [8] Johnsen, Bodil Wold.1988.Politisk strid og kriseforlik. *Stavanger mellom sild og olje*. Bind 2.
- [9] Smst.
- [10] Wyller, Trygve. 1959. *Aprildagene 1940*. 34.
- [11] Smst.: 37.
- [12] Smst.: 35.
- [13] Smst.:127.
- [14] Smst.:44-45.
- [15] Storhaug, Hans. 2000. *Hotell i særklasse. Victoria Hotel Stavanger 1900-2000*.
- [16] Wyller, Trygve. 1959. 130.
- [17] Smst.:46.
- [18] Smst.:148.
- [19] Smst.:134-135.
- [20] Smst.:138-139.
- [21] Smst.:127.
- [22] Notat fra havnesjef Oscar Smith-Jacobsen, datert 13. mai 1985. Grude, Egil Harald: *Fra Brygger til Storhavn*. 1985.
- [23] Rapport om Stavanger Gassverk under okkupasjonen. Trygve Wyllers arkiv.
- [24] Nerheim, Gunnar. 1989. Hermetikkbymen sier nei til elektrisk lys. I *Energiske linjer. Stavanger Energi gjennom 100 år 1898-1998*. 31.
- [25] Madsen Bærheim, Bente. Stavanger Gassverk 1866-1963. *Stavangeren* nr. 2-2010. 41-46.
- [26] Rapport om Stavanger Gassverk under okkupasjonen. Trygve Wyllers arkiv.
- [27] Rapport om Stavanger Elektrisitetsverk under okkupasjonen. Trygve Wyllers arkiv.
- [28] Øye Gjerde, Kristin. 1998. Mørk by, i *Energiske linjer. Stavanger Energi gjennom 100 år 1898-1998*. 162-173.
- [29] Rapport om Stavanger Elektrisitetsverk under okkupasjonen.
- [30] Smst.
- [31] Øie Gjerde, Kristin. 1998. 162-173.
- [32] Rapport fra Stavanger Telefonforretning under okkupasjonen. Trygve Wyllers arkiv.
- [33] Skodvin, Magne: *Striden om okkupasjonsstyret i Norge*. 1956: 57.
- [34] Smst.:9-10.
- [35] Skodvin, Magne: *Norsk historie 1939-1945*.1991: 65-66.
- [36] Smst.:65.
- [37] Olstad, Finn: *Den store forsoningen. Norsk historie 1905-1945*. 2019: 310.
- [38] Skodvin 1956: 152.
- [39] Smst.:153.
- [40] Smst.:155.
- [41] Skodvin 1991: 65, 77.
- [42] Smst.:101
- [43] Johnsen, Bodil Wold. 1986. *Stavanger Handelsforening 1836-1986*: 79-80.
- [44] Skodvin 1991: 77.
- [45] Smst.:89-97.
- [46] Paulsen, Helge. 1976. Litt om forholdet mellom NS og Reichskommissariat i Norge 1940-45. I *Fra ide til dom*. Danielsen, R. m.fl. 197-199.
- [47] Natvig-Pedersen, Gustav. 1964: Det første krigsåret i *De lange årene 1940-1945*:68-69.
- [48] Skodvin 1991: 97, 116-119.
- [49] Smst.:108.
- [50] Smst.:108, 120, 122.
- [51] Smst.:158.
- [52] Smst.:164.
- [53] Skodvin 1956: 10.
- [54] Smst.:255-257.
- [55] Natvig-Pedersen. 1964.: 60-62.
- [56] Smst.:63.
- [57] Wyller. 1959: 140.
- [58] Natvig-Pedersen. 1964: 71.
- [59] Smst.69-70.
- [60] Lorentzen, Svein. 1976. Norsk lokalforvaltning under førerprinsippet. I *Fra Ide til dom*. Danielsen m.fl.:129-130.
- [61] Tveitane, Nils.1995. Kommunal nyordning i Stavanger 1941-45. Nazifisering, kollaborasjon eller motstand? Hovedfagsoppgave i historie. 219-221.
- [62] Smst.:142-143.
- [63] Rapport til Politimesteren i Stavanger 27.11.1945. Trygve Wyllers arkiv, sak Halvor Næs.
- [64] Johnsen, Bodil Wold. 1972: 43.
- [65] Stavanger ordførers vedtaksbok 1941. Trygve Wyllers arkiv, sak Halvor Næs.
- [66] Utne, Bjørn S. 1994. *Kunst og kasse. Stavanger Kinematografer 75 år*: 52-53.
- [67] Tveitane, 1995: 37-38.
- [68] Fortegnelse over Stavanger bystyres medlemmer for året 1940. Stavanger bystyres forhandlinger 1940.
- [69] Natvig-Pedersen, 1964: 70.
- [70] Skodvin. 1991: 122-123.
- [71] Grimnes, Ole Kristian. Norge i krig. Store norske leksikon.
- [72] Johnsen, Bodil Wold 1972: 29-31.
- [73] Lorentzen, Svein. 1976: 141-143 og 152-153. Selve forordningen som appendiks:156-160.
- [74] Smst.: 131-132.
- [75] Smst.: 135.
- [76] Smst.: 133.
- [77] Tveitane 1995: 26-28.
- [78] Chr. A. Christensen. 1961. *Vårt folks historie*. IX. Okkupasjonsår og etterkrigstid. 256.
- [79] Paulsen, Helge. 1976. Litt om forholdet mellom NS og Reichskommissariat i Norge 1940-45: 204-205.
- [80] Rapport til politimesteren i Stavanger 27.11.1945. Trygve Wyllers arkiv, sak Halvor Næs.
- [81] Utskrift av Stavanger ordførers journal. S.F.J. nr. 10/1941. Trygve Wyllers arkiv, sak Halvor Næs.
- [82] Rapport til politimesteren i Stavanger 27.11.1945. Trygve Wyllers arkiv, sak Halvor Næs.
- [83] Dr. H. Næs i brev til fylkesførereren for NS i Rogaland 27.12.1940. Trygve Wyllers arkiv, sak Halvor Næs.

- [84] Uttalelse fra Stavanger formannskaps sekretariat 26.11.1945. Trygve Wyllers arkiv, sak Halvor Næs.
- [85] Wyllers, Trygve. 1951. Landssvikeren Halvor Næs in memoriam. Stavanger Aftenblad 11. april
- [86] Rapport til politimesteren i Stavanger 27.11.1945. Trygve Wyllers arkiv, sak Halvor Næs.
- [87] Lorentzen, 1976: 140-141.
- [88] Tveitane, 1995. 106-109, 112-114.
- [89] Rapport fra ordfører Halvor Næs. «Stavanger i året 1941». Trygve Wyllers arkiv, sak Halvor Næs.
- [90] Smst.
- [91] Uttalelse fra Stavanger formannskaps sekretariat 26.11.1945. Trygve Wyllers arkiv, sak Halvor Næs.
- [92] Tilleggsuttalelse fra Stavanger formannskaps sekretariat 8.12.1945. Trygve Wyllers arkiv, sak Halvor Næs.
- [93] Tveitane. 1995. 26-28.
- [94] Smst.:261.
- [95] Smst.:28.
- [96] Rapport til politimesteren i Stavanger 27.11.1945. Trygve Wyllers arkiv, sak Halvor Næs.
- [97] Natvig-Pedersen, 1964: 72.
- [98] Tveitane, 1995: 88.
- [99] Wold Johnsen, 1972: 16.
- [100] Stahl, Knut. 1964. *De lange årene 1940-1945*: 166-170.
- [101] Smst.:166-170.
- [102] Uttalelse fra Stavanger formannskaps sekretariat 26.11.1945. Trygve Wyllers arkiv. Sak Halvor Næs.
- [103] Rapport om Stavanger elektrisitetsverk under okkupasjonen.
- [104] Stavanger Bytings forhandlinger. 1941. Sak 72. Forskjellige valg.
- [105] Rapport om Stavanger elektrisitetsverk under okkupasjonen.
- [106] Tveitane, 1995: 180.
- [107] Haavardsholm, N. *Stavanger elektrisitetsverk gjennom 50 år, 1909-1959*. 1960. 165-166.
- [108] Øye Gjerde, 1988: 176-177.
- [109] Fortegnelse over Stavanger bystyres medlemmer for året 1940. Stavanger bystyres forhandlinger 1940.
- [110] Rapport om Stavanger elektrisitetsverk under okkupasjonen.
- [111] Uttalelse fra Stavanger formannskaps sekretariat 12.10.1945. Trygve Wyllers arkiv, sak Harry Høst.
- [112] Øye Gjerde. 1998.: 176-177.
- [113] Stavanger-telefonen i 50 år. 1881-1931. Utgitt av A/S Stavanger Telefonforretning.
- [114] Rapport om Stavanger Telefonforretning under okkupasjonen.
- [115] Stavanger bytings forhandlinger 1941. sak nr. 77. Stavanger gassverks budsjett 1941/42.
- [116] Rapport til politimesteren i Stavanger 27.11.1945. Trygve Wyllers arkiv, sak Halvor Næs.
- [117] Resultatet av konkurranse om byplan for nytt bysentrum i Stavanger.1944. Inn-tatt i Stavanger bytings forhandlinger 1943.
- [118] Uttalelse fra Stavanger formannskaps sekretariat 12.10.1945. Trygve Wyllers arkiv, sak Harry Høst.
- [119] Tveitane, 1995: 274. Stavanger Aftenblad, 19.12.1941.
- [120] Oslo Politikammer. NS kartoteket. 1945. Trygve Wyllers arkiv, sak Harry Høst.
- [121] Rapport til politimesteren i Stavanger 24.8.1945. Trygve Wyllers arkiv, sak Harry Høst.
- [122] Tveitane, 1995: 72-73.
- [123] Smst.:73-74.
- [124] Uttalelse fra Stavanger formannskaps sekretariat 12.10.1945. Trygve Wyllers arkiv, sak Harry Høst.
- [125] Stavanger bystyres forhandlinger 1943, sak nr. 80. Stavanger bykasses regnskap for 1941/42.
- [126] Johnsen, Bodil Wold. 1988.
- [127] Rapport om Stavanger Telefonforretning under okkupasjonen.
- [128] Stahl, Knut. 1962. *Motstandskampen 1940-1945*: 166.
- [129] Rapport om Stavanger Telefonforretning under okkupasjonen.
- [130] Stavanger Aftenblad, Arkiv 1951.
- [131] Stavanger Bystyres forhandlinger 1946. sak nr. 69.
- [132] Rapport om Stavanger Telefonforretning under okkupasjonen.
- [133] Program for konkurranse om byplan for nytt bysentrum i Stavanger. 1943. Inn-tatt i Stavanger bytings forhandlinger 1943.
- [134] Resultatet av Konkurranse om byplan for nytt bysentrum i Stavanger.1944. Inn-tatt i Stavanger bytings forhandlinger 1943.
- [135] Stavanger Bystyres forhandlinger 1946. sak nr. 42. Ny regulering av Stavanger bys sentrum.
- [136] Stahl, 1964: 271, 291.
- [137] Kallelid, Ole og Leif Kjetil Skjæveland. 1996. *Avholdsbyen. Historien om avholds-bevegelsen i Stavanger*. 203.
- [138] Uttalelse fra Stavanger formannskaps sekretariat 12.10.1945. Trygve Wyllers arkiv, sak Harry Høst.
- [139] Uttalelse fra Stavanger formannskaps sekretariat 11.8.1945. Trygve Wyllers arkiv, sak Wilhelm Andersen.
- [140] Stavanger Bytings forhandlinger 1942. Sak nr. 52. Stavanger gassverks budget for 1942/43.
- [141] Rapport om Stavanger Gassverk under okkupasjonen.
- [142] Uttalelse fra Stavanger formannskaps sekretariat 12.10.1945. Trygve Wyllers arkiv, sak Harry Høst.
- [143] Tveitane, 1995: 28-36.
- [144] Uttalelse fra Stavanger formannskaps sekretariat 12.10.1945. Trygve Wyllers arkiv, sak Harry Høst.
- [145] Rapport til politimesteren i Stavanger 24.8.1945. Trygve Wyllers arkiv, sak Harry Høst.
- [146] Stahl, 1964: 268.
- [147] Uttalelse fra bankens sjef 8. juni 1945. Trygve Wyllers arkiv, sak Harry Høst.
- [148] Tveitane, 1995: 81, 276-277.
- [149] Stavanger Avis 24.1.1944. Rapport til politimesteren i Stavanger 14. juni 1945. Trygve Wyllers arkiv, sak Wilhelm Andersen.
- [150] Stavanger Avis 24.1.1944.
- [151] Stavanger Avis 1.4.1944.
- [152] Stavanger bytings forhandlinger 1942, sak nr. 5. Stavanger bykasses regnskap for 1939/40.
- [153] Stavanger bytings forhandlinger 1944, sak nr. 70. Stavanger bykasses regnskap for 1942/43.
- [154] Stavanger bystyres forhandlinger 1947. Sak nr. 132 Stavanger bykasses regnskap for 1944/45.
- [155] Stavanger bystyres forhandlinger 1946. Sak nr. 69.

- [156] Tveitane, 1995: 179.
- [157] Smst.:94.
- [158] Smst.:106-109, 112-114.
- [159] Stahl,1964: 270.
- [160] Dom i landssviksak. Trygve Wyllers arkiv, sak Wilhelm Andersen.
- [161] Uttalelse fra Stavanger formannskaps sekretariat 11. august 1945. Trygve Wyllers arkiv, sak Wilhelm Andersen.
- [162] Ankeerklæring til Høyesterett 15. oktober 1946. Trygve Wyllers arkiv, sak Wilhelm Andersen.
- [163] Uttalelse fra Stavanger formannskaps sekretariat 11. august 1945. Trygve Wyllers arkiv, sak Wilhelm Andersen.
- [164] Ankeerklæring til Høyesterett 15. oktober 1946. Trygve Wyllers arkiv, sak Wilhelm Andersen.
- [165] Uttalelse fra Stavanger formannskaps sekretariat 11. august 1945.
- [166] Stahl,1964: 272.
- [167] Stavanger Avis 27. mai 1944. No kreves det mot.
- [168] Stahl,1964: 299. Øye Gjerde, 1998: 178-181.
- [169] Stavanger bytings og Stavanger bystyres forhandlinger 1945. Sak nr. 8. Forskuddsbevilgning av ytterligere inntil kr. 350 000 til Vedhogstnevnden.
- [170] Stahl,1964: 276.
- [171] Rapport om Stavanger Gassverk under okkupasjonen.
- [172] Stavanger bytings og Stavanger bystyres forhandlinger 1945. Sak nr. 10.
- [173] Stavanger bystyres forhandlinger 1947, sak nr. 88 Stavanger gassverks drifts- og kapitalbudsjett for 1947/48.
- [174] Stahl,1964. 336-337.
- [175] Smst.338.
- [176] Smst.339.
- [177] Rapport fra Stavanger elektrisitetsverk under okkupasjonen.
- [178] Øye Gjerde, Kristin. 1998. Strøm fra Lyse, i *Energiske linjer. Stavanger Energi gjennom 100 år. 1898-1998*. 189-212.
- [179] Smst.
- [180] Stavanger bystyres forhandlinger 1946. Sak nr. 69. Stavanger kommunes overtagelse av A/s Stavanger Telefonforretning.
- [181] Smst
- [182] Smst.
- [183] Smst.
- [184] Stavanger bystyres forhandlinger 1952. Sak 53 Dom i høyesterettssak.
- [185] Stavanger bytings og Stavanger bystyres forhandlinger 1945. 71-72.
- [186] Stavanger bytings og Stavanger bystyres forhandlinger 1945. 74, 81.
- [187] Stavanger bystyres forhandlinger 1946. Sak nr. 48. Stavanger bykasses drifts- og kapitalbudsjett for 1946/47.
- [188] Stavanger bystyres forhandlinger 1947. Sak nr. 86. Stavanger bykasses drifts- og kapitalbudsjett for 1947/48.

Kildemateriale

1. Utrykte kilder

- Trygve Wyllers arkiv, privatarkiv nr. 7. Landssviksaker ordførerne Halvor Næs, Harry Høst og Wilhelm Andersen. Stavanger byarkiv.
- Trygve Wyllers arkiv, privatarkiv nr. 7. Rapporter om Stavanger elektrisitetsverk, Stavanger gassverk og Stavanger Telefonforretning under okkupasjonen. Stavanger byarkiv.
- Tveitane, Nils. 1995. Kommunal nyordning i Stavanger 1941-45. Nazifisering, kol-laborasjon eller motstand? Hovedfagsoppgave i historie. Universitetet i Bergen.
- Johnsen, Bodil Wold. 1972. Nasjonal Samling i Stavanger 1933-37. Hovedoppgave i historie. Universitetet i Bergen.

2. Trykte kilder og litteratur

- Christensen, Chr. A. 1961. *Vårt folks historie*. IX. Okkupasjonsår og etterkrigstid.
- Grude, Egil Harald. 1985. *Fra brygger til storhavn*. Notat fra havnesjef Oscar Smith-Jacobsen datert 13. mai 1985.
- Haavardsholm, N. 1960. *Stavanger elektrisitetsverk gjennom 50 år, 1909-1959*.
- Johnsen, Bodil Wold. 1986. *Stavanger Handelsforening 1836-1986*.
- Johnsen, Bodil Wold. 1988. Politisk strid og kriseforlik. *Stavanger mellom sild og olje*. Bind 2.
- Kallelid, Ole og Leif Kjetil Skjæveland. 1996. *Avholdsbyen. Historien om avholdsbevegelsen i Stavanger*.
- Lorentzen, Svein. 1976. Norsk lokalforvaltning under førerprinsippet. *Fra ide til dom*. Redigert av Danielsen, Rolf og Stein Ugelvik Larsen.
- Madsen Bærheim, Bente. Stavanger Gassverk 1866-1963. Stavangeren nr. 2-2010.
- Natvig-Pedersen, Gustav. 1964. Det første krigsåret. *De lange årene 1940-1945*. Utgitt ved Stavanger kommune.
- Nerheim, Gunnar og Kristin Øye Gjerde. 1998. *Energiske linjer. Stavanger Energi gjennom 100 år. 1898-1998*.
- Norsk Biografisk Leksikon.
- Olstad, Finn. 2019. *Den store forsoningen. Norsk historie 1905-1945*.
- Paulsen, Helge. 1976. Litt om forholdet mellom NS og Reichskommissariat i Norge 1940-45. *Fra ide til dom*. Danielsen, R. m.fl.
- Skodvin, Magne. 1956. *Striden om okkupasjonsstyret i Norge*.
- Skodvin, Magne. 1991. *Norsk historie 1939-1945. Krig og okkupasjon*.
- Stahl, Knut. 1962. *Motstandskampen 1940-1945*. Utgitt ved Stavanger kommune.
- Stahl, Knut. 1964. *De lange årene 1940-1945*. Utgitt ved Stavanger kommune.
- Stavanger bystyres og Stavanger bytings forhandlinger i 1940, 1941, 1942, 1943, 1944, 1945, 1946, 1947, 1952.
- Stavanger-telefonen i 50 år. 1881-1931*. Utgitt av A/S Stavanger Telefonforretning.
- Storhaug, Hans. 2000. *Hotell i særklasse. Victoria Hotel Stavanger 1900-2000*.
- Utne, Bjørn S. 1994. *Kunst og kasse. Stavanger Kinematografer 75 år*.
- Wyller, Trygve. 1959. *Aprildagene 1940*. Utgitt ved Stavanger kommune.

3. Aviser

- Stavanger Aftenblad
Stavanger Avis